

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

Professor *Nils-Arvid Bringéus*, Lund: Folklig kultur och social struktur 41

Popular culture and social structure 55

STRÖDDA MEDDELANDE OCH AKT-STYCKEN

Fil.kand. *Bo G. Nilsson*, Stockholm: Etnografisk forskning i Albanien 57

Ethnological research in Albania 62

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Gunilla Eriksson (red): Kulturen runt. Anmäld av förste intendenten docent *Elisabet Stavenow-Hidemark*, Stockholm 64

Anders W. Mårtensson (red): Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. Anmäld av professor *Gösta Berg*, Stockholm 64

Rolf Pålbrant: Arbetarrörelsen och idrotten 1919—1939. Anmäld av universitetslektor fil.lic. *Mats Hellspong*, Stockholm 66

Kjell Petersson: Kyrkan, folket och dopet. Anmäld av docent *Anders Gustavsson*, Lund .. 67

Ellen Andersen: Danske dragter. Anmäld av intendent *Gunnel Hazelius-Berg*, Stockholm

Riitta Pylkkänen: The use and traditions of

medieval rugs and coverlets in Finland. Anmäld av fil.dr *Gertrud Grenander Nyberg*, Stockholm 72

De svenska landskapslagarna. Utg: Åke Ohlmarks. Anmäld av bibliotekschef fil. och jur. kand *Gunnel Hedberg*, Perstorp 73

Frans Michael Franzén: Resedagbok 1795—1796. Utg: Anders Hernmarck. Anmäld av *Gösta Berg* 75

KORTA BOKNOTISER

Frans Löfström: Kring Sandhammaren. — Harald Wideen: Femton antikvariska stycken 76

Ingeborg Wærn Bugge: I min mormors hus. — Gunnar Helén: Fröken på Tagel 77

Ann-Sofie Källemark (red): Utvandring. — Ulf Beijbom: Amerika, Amerika! 78

Nyförvärv av nordkalottlitteratur. — C. J. Holm: Anteckningar öfver fälttågen emot Ryssland. 79

Stockholms tänkeböcker, del 12. — Landskronaboken 1977 80

Redaktionellt meddelande. Rättelse 80

RIG · ÅRGÅNG 61 · HÄFTE 2

1978

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Riksarkivarie *Ake Kromnow*

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Gösta Berg*

Intendent *Hans Medelius*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, 223 62 Lund.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 30 kr

Postgiro 193958-6

Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1978

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Folklig kultur och social struktur

Av Nils-Arvid Bringéus

Studiet av kulturella variationer på riksplannet har utgjort ett huvudområde för den regionala etnologin. Utomordentligt stora arbetsinsatser har nerlagts på kartläggning av olika kulturföreteelser i Europa sedan 1930-talet. En atlaskommission arbetar sedan länge på en samordnad kartläggning omfattande hela Europa. Det första konkreta resultatet härav förväntas inom kort. Samtidigt har de kartografiska metoderna förfinats liksom t. ex. metodiken för avgränsning av kulturområden (Seip 1977).

Likväl framhålles det ofta att karteringen inte får vara ett självändamål och att kartan inte bara är en redovisningsform utan ett analysredskap. Även om vår kunskap om de kulturella variationerna ständigt ökar, så gäller detta inte i lika hög grad vår förståelse av vad utbredningskartorna visar. Vid tolkningen härav har man vanligen tillgripit en förklaring baserad på 1. naturgeografi, 2. ekologi, 3. diffusion, 4. ideologi, 5. struktur.

1. Den naturgeografiska förklaringsmodellen innebär kort uttryckt, att det är den yttre framkomligheten till lands och sjöss som ytterst ligger bakom de kulturella mönsterbilderna. Denna förklaringsmodell har länge använts inom arkeologin. Åke Campbell och Sigfrid Svensson har tillämpat den på senare tiders kulturförhållanden. Den senare summerar: "Naturlandskapet har i sin utformning skapat hinder eller

möjligheter för människornas umgänge, det har i hög grad bestämt kommunikationsnätets utformning liksom också de äldre politiska gränsernas dragning.

Folklivsforskaren kan alltså inte förbise de geografiska faktorerna, men han får å andra sidan heller inte betrakta dem som determinanter, såsom "ödesbestämmande" (Svensson 1974: 59). Denna förklaringsmodell har kritiserats bl. a. av Börje Hanssen som hävdar att kontakterna mellan en gård, by eller socken bildar ett nätverk, där varje nätmaska griper in i den andra. Han betonar därmed rummets karaktär av kontinuum och avvisar bygdebegreppet (Hanssen 1952: 92 f. 135 ff.).

2. Den ekologiska förklaringsmodellen har tidigast använts inom biologin. Redan C. W. von Sydow, som hade ett stort botaniskt intresse, införde begreppet ekotyp inom folkdiktsforskningen som beteckning för sådana sagomotiv som kunde förklaras genom att den yttre miljön färgat av sig på dem. Denna förklaringsmodell tillämpade Gunnar Granberg på sin stora sägenundersökning om skogsrådet (Granberg 1935). Genom inflytande från antropologisk forskning och i kombination med nisch-begreppet har den ekologiska förklaringsmodellen på 1960-talet fått stor betydelse också inom nordisk etnologi. Bland forskare som tillämpat en ekologisk förklaringsmodell kan framför allt nämnas Phebe Fjellström. Då denna modell ibland tett sig väl mekanisk

har man inom amerikansk forskning lanserat begreppet "kulturekologi", något som dock inte bidragit till att skapa större klarhet. Vissa forskare har inte heller velat betrakta ekologin som en förklaring utan snarare som en aspekt. Detta har uppenbarligen skett i medvetande om dess begränsade räckvidd (Daun-Löfgren 1971).

3. *Den diffusionistiska förklaringsmodellen* är primärt inriktad på att rekonstruera den kulturella process som ligger bakom ett utbredningsmönster vare sig inom materiell kultur eller folklore. Detta har skett relativt amatörmässigt till dess att innovationsstudierna klarlagt mekanismerna härvid. Medan tyska etnologer försökt göra analogislut bakåt i tiden (baserade på det jättelika atlasmaterial som insamlades på 1930-talet) har en samhällsgeograf som Torsten Hägerstrand ställt sig mera tveksam till att rekonstruera äldre spridningsförlopp (Bringéus 1968).

Gentemot diffusionistiska studier har ibland anförts kritiken att den medfört en tendens att ge kulturformerna ett eget liv. Plogtyper, påskeldar, sägentyper "vandrar" (Daun-Löfgren 1971: 5; 1975: 10).

4. *Den ideologiska förklaringsmodellen* riktar uppmärksamheten på kulturyttringarnas innersida och har särskilt kommit till användning inom sedforskningen. Richard Weiss påvisade övertygande sambandet mellan konfessionsområdena och olika kulturföreteelser i Schweiz, såväl positivt som negativt (Wiegelmann 1977: 163 ff.). Detta har bidragit till ett ökat beaktande av institutionernas — kyrkornas — roll för folklevets regionala skiftningar.

Eftersom ideologierna — också de politiska — är institutionellt förankrade beaktar denna förklaringsmodell också centraldirigerings betydelse för folkulturens gestaltning. Man kan inte bortse från "stor-

samhällets" roll då det gäller att tolka kulturella variationer.

Till den ideologiska förklaringsmodellen bör man också räkna de försök som gjorts att förklara kulturella variationer utifrån olika gruppers attityder eller "hållning" (Måwe 1958: 240 ff.; Hodne 1973: 27, 169 ff.).

5. *Den strukturella förklaringsmodellen* har inom svensk etnologi främst använts vid studier av bebyggelse, näringsliv och samhälle varvid de sociala skiktningarna särskilt uppmärksammats. Genom en rad lokalstudier har vi numera fått en ganska god inblick i olika samhällstyper (Hellspong — Löfgren 1972). Däremot har en strukturell förklaringsmodell knappast mer än antydningssvis kommit till användning för att förklara regionala variationer på riksplånet. I detta sammanhang begränsar jag social struktur till att avse vertikal skiktning (över- och underskikt) och bortser från horisontell skiktning baserad på kön, släktskap osv.

Vilken modell en forskare använt har närmast berott på när och var han själv varit verksam, men måhända också beroende på personlig läggning. Somliga har strikt tillämpat en viss förklaringsmodell, ofta under klart uttalad polemik emot en annan. Andra forskare har föredragit att kombinera olika modeller (t. ex. Bringéus 1969). I vissa fall har en modell blottat svagheter i en annan. Detta har inneburit en fortlöpande kontroll av de olika förklaringsmodellerna.

För egen del har jag sökt vara öppen för olika tolkningsmöjligheter, något som utsatt mig för kritik, t. ex. då jag i Årets festseder (1976) i motsats till Albert Eskeröd eller Carsten Bregenhøj inte prövat någon bestämd förklaringsmodell (Hodne

1977: 292). Den inställning jag haft har närmast varit pragmatisk. Kan en viss förklaringsmodell skänka ny förståelse för tidigare kända fakta så är den av värde, även om den inte avslöjar hela sanningen.

För den akademiske läraren som sällan kan gripa sig an mera omfattande forskningsuppgifter erbjuder sig alltid möjligheten att ompröva egna eller andras forskningsresultat genom tillämpning av nya förklaringsmodeller. Det är därvid naturligt att blickarna särskilt riktar sig emot den minst prövade, dvs. den strukturella. Den fråga som här intresserar mig är *om sociala strukturer gör det möjligt att (klarare, bättre) förstå kulturella variationer på riksplånet som påvisats inom tidigare etnologisk forskning.*

Den förklaringsmodell som jag använde i min avhandling Klockringningsseden i Sverige (1958) kan närmast sägas vara diffusionistisk. Jag prövade ingående centraldirigeringsroll, men i huvudsak med negativt resultat. Det betydde att klockringningsseden inte var så kyrkligt eller rättsligt präglad som man hade kunnat vänta. Min metod var komparativ och ifrågasattes inte, ehuru Harald Hvarfner dock menade att jag bort hålla mig till organiska kulturkomplex dvs. kyrkliga seder av olika slag och inte jämföra ringningsseder med allehandha disparata kulturelement (Hvarfner 1962: 35). I detta fall var jag dock av en annan mening. Det borde ha ett betydligt större intresse huruvida gränser för klockringningsseden överensstämde med helt oavhängiga kulturelement. Detta kunde nämligen tyda på "superorganiska" regelmässigheter som ytterst förklarade gränserna. Det visade sig även att de nya klockringningsbruket i stort sett följde de spridningsvägar som den kulturgeografiska innovationsforskningen påvisat.

Då jag nu går tillbaka till min avhandling som planerades för snart tre decennier sedan finner jag emellertid att vissa mönster inte tillräckligt klart framhävts och tolkats. Jag avser utbredningen av ringningarna som återspeglar köns- och ålderskillnader (s. 221 ff., 248 f.) liksom dem som visar social och ekonomisk skiktning (s. 190, 205 f., 217 ff., särskilt s. 224, 238 ff., 243 ff., 274, 287 f.). Det intressanta med dessa bruk är att de inte kan förklaras genom centraldirigering, dvs. att de inte är uttryck för liturgiska syften (att kalla till bön, gudstjänst osv.) även om de i enstaka fall är kodifierade genom lokala beslut.

Inte endast i Sydsverige har kyrkklockorna kommit att spela en roll i den offentliga statuskommunikationen. Peter Löffler har i sina Studien zum Totenbrauchtum nyligen skrivit: "Die soziale Rolle des einzelnen Bauern in seiner Stellung im Dorf und Nachbarschaftsverband sowie die Grösse und Tradition des Hofes werden in den Läutebräuchen der Kirchdörfer voll und ganz berücksichtigt. Ähnlich wie in der Stadt werden soziale und rechtliche Stellung zum Ausdruck gebracht, stets verbunden mit dem Bemühen, sich gegenüber anderen weniger bemittelten, abzusetzen und abzusondern" (Löffler 1975: 174). En annan tysk forskare har givit nya exempel i en uppsats, rubricerad Läuten und sozialer Rang (Boer 1976).

I grova drag kan man säga att förhållandena i Sydsverige står i kontrast till övriga delar av landet därigenom att klockringningen här — framför allt i samband med död och begravning — har en socialt särskiljande funktion. Denna är särskilt markant i städerna, där tidpunkten för själaringningen följde en skala efter principen ju senare på dagen desto finare folk. Tillgången till flera kyrkklockor möjliggjorde

också ekonomiskt betingade variationer eftersom man fick betala efter antalet klockor som brukades. Det intressanta är emellertid att det endast var i sydsvenska städer som man kunde iakttaga sådana skillnader vid själaringningen, ett förhållande som redan Berndt Gustafsson uppmärksammat men inte förklarat (Gustafsson 1950: 138).

Köns- och åldersmarkeringar i samband med själaringning sammanfaller visserligen i stort med de områden där denna skedde strax efter dödsfallet. Men frågan blir då varför har den egentliga själaringningen endast bibehållits i södra Sverige, medan dödsringningen på andra håll skett efter högmässans slut utan social differentiering? Om man hänvisar till den konservativa hållning som präglar i synnerhet sydvästra Sverige så frågar man sig om det här fanns särskilda skäl att slå vakt om den fristående själaringningen dagen efter dödsfallet? Det ligger nära till hands att söka svaret just i den socialt särskiljande funktion som ringningen hade här.

* * *

Sociala differenser är ofta ekonomiskt betingade, något som Berndt Gustafsson starkt framhållit. Där en avgift är förenad med ett bruk blir detta endast tillgängligt för dem som har råd att betala. Det blir samtidigt förenat med prestige att iaktta bruket. I kyrkliga sammanhang var detta fallet inte minst då betalningen, "gåvan" eller "testamentet" som den så vackert kallades, tillkännagavs från predikstolen vid den offentliga gudstjänsten. Detta var fallet både för den s. k. efterringningen vid begravning (Bringéus 1958: 255) och t. ex. gåvor till prästen efter kyrktagning (Gustafsson 1972: 134) inom ett visst område i södra Sverige.

Den sociala skiktningen har även gällt gravplatserna på kyrkogården. Medan det ännu var tillåtet var det finast att få sitt vilorum i kyrkans kor eller inne i kyrkan, därefter i närheten av kyrkan. De s. k. fattiggravarna låg avsidet medan de socialt deklarerade såsom självspillingar och rakkare måste begravas utanför kyrkomuren. Detta system bröts upp genom införandet av varvbegravning varvid de döda begrovs bredvid varandra i den ordning de avled. Av Berndt Gustafssons och mina undersökningar framgår att där man längst motsatte sig det nya systemet, som innebar att alla sociala skillnader försvann på kyrkogården, var i de skånska slättbygderna, där de sociala skillnaderna var betydande (Gustafsson 1950: 188 ff., Bringéus 1951: 96 ff.).

Ett bruk med klar prestigefunktion vid begravningar var nyttjandet av prestaver. Från att blott ha tillhört hovceremonielet och att ha varit ett adligt privilegium har det så småningom upptagits av borgerskapet och bland prästerna för att slutligen i sydvästra Sverige också bli ett folkligt bruk. Långt fram brukades prestaverna här dock bara för "bättre lik". Att bli utsedd att prestavera vid en begravning var ett hedersuppdrag (Bringéus 1959: 45). Eftersom prestaver som högreståndssed är dokumenterade på skilda håll i landet kunde man även vänta att de som "gesunkenes Kulturgut" kommit i bruk i skilda landsdelar. Så är emellertid inte fallet. Seden är klart begränsad till sydvästra Sverige.

En äldre funktionsekvivalent (att bära gravkorset före processionen) kan delvis förklara varför seden ej fick en östligare utbredning. Men kvar står i så fall frågan varför dessa båda bruk är begränsade till södra Sverige och saknades t. ex. i Mälardalen som är vårt främsta innovationsområde.

Eftersom prestaverna har en typisk pres-

tigefunktion bör förklaringen sökas på det sociala området. Vi kan bortse ifrån att de är förknippade med en kyrklig rit. De är som jag visat profana både till sitt ursprung och till sin funktion. Om prestaver- na haft en social prestigefunktion innebär detta att grundvalen för deras användning rycks undan i och med att begravingarna förlorat sin statusfunktion. Så har blivit fal- let sedan min undersökning genomfördes. Framför allt i städerna har seden avlagts men samma utveckling är på gång i lands- bygden.

De prestaverande vid begravingarna fyllede i princip samma roll som Anders Gustavsson senare visat vara fallet med de s. k. följekvinnorna vid kyrktagningen. Att kyrktagningshustrun åtföljdes av en följe- kvinna (en slags uppvaktning) är mycket svagt belagt i mellersta och övre Sverige (Gustavsson 1972: 94). Följekvinnan mar- kerade tydligt kyrktagningsaktens prestige- karaktär. En liknande roll spelade brudens eller det nygifta parets kyrkogång söndagen efter vigseln i södra Sverige. Detta framgår av benämningar för bruket. Beteckningar av typen "ståta" är här dominerande (Gus- tavsson 1974: 9).

Det är möjligt att man även kan se fad- dersedens kvarlevande i södra Sverige in i våra dagar mot bakgrunden av samma so- ciala struktur (Bringéus 1971). Det var prestigegivande att bli utsedd till fadder, vilket framgår därav att man ofta valde faddrarna från ett högre socialt skikt. Vid konfirmationen var det vanligt att präster- na ställde upp barnen i en bestämd ord- ning kring altaret vid förhöret. Enligt Eva Wigström var det i Rönnebergs härad i Skåne på 1840-talet en "allmän föreställ- ning, att det ej var kunskaper utan — pengar som bestämde rangordningen i kyr- kan" (Wigström 1949: 48).

Exemplifieringen kan ytterligare utvidgas genom hänvisning till de variabler Berndt Gustafsson använt. Han sammanfattar: "Att kyrkolivet i städerna haft en större so- cial skiktning än fallet på landsbygden i allmänhet är uppenbart, likaså att industri- och herrgårdsbygdernas kyrkoliv haft större sociala motsättningar än övriga landsbyg- den. Slättbygderna har i allmänhet haft att uppvisa en större social skiktning än skogs- bygderna. Minst förefaller avstånden mel- lan olika sociala skikt ha varit i övre Da- larna och i delar av Norrland, särskilt i Jämtland och övre Norrland samt även på Gotland (Gustafsson 1950: 217). Den övergripande slutsatsen skulle man kunna formulera så att de sociala strukturerna va- rit så starka att också kyrkan måste accep- tera dem. Eftersom Gustafssons kartering endast undantagsvis gjordes på riksomfat- tande kartor har emellertid översikten i viss mån blivit lidande. Kartan över de obesutt- nas plats under 1800-talet i kyrkor med bänksdelning visar dock mycket klart att denna var nederst i kyrkan eller på läktaren just i södra Sverige (Gustafsson 1950: 65).

* * *

Det intressanta med de valda exemplen på socialt särskiljande bruk är att de kan vara såväl retarderade (ringningsbruk, faddrar, följekvinnor, brudståtning) som innovatio- ner (prestaver) men att de förekommer in- om i stort sett samma sydsvenska område. Spridnings- och retarderingsprocesserna ger oss värdefull information i och för sig men förklarar inte varför socialt åtskiljande fö- reteelser genomgående är utmärkande för södra Sverige, i vissa fall ännu in på 1900- talet. Det finns t. o. m. en risk att det dif- fusionistiska betraktelsesättet bidrar till att uppfatta utbredningsområdena som en me- kanisk följd av spridningen. Det är därför

lärorikt att finna att varvbegravningen haft svårast att vinna spridning i det nyhetsvänliga sydvästra Skåne (Bringéus 1951: 97). Det tyder på att *ett bruk med antistatusfunktion har svårigheter att spridas i en trakt med stora sociala skillnader*. Möjligen är detta även en av förklaringarna till att seden att tända gravljus (som saknar statuskaraktär) haft svårigheter att spridas i södra Skåne (Bringéus 1965: 135).

De hittills valda exemplen på socialt särskiljande kulturelement har alla hämtats från vad man kan kalla den offentliga samhällssektorn. Men det fanns också motsvarigheter inom den privata. Gillena vid årets slut och framför allt livets högtider ger exempel härpå. Både bröllops- och begravningskalaset hade ett stort prestigevärde. Om det senare skriver Nicolovius: "Vid äredet gick det alltid frikostigt till. Bonden, som sällan eller aldrig fruktade för döden och med största lugn betraktade den honom välbekanta plats, där hans ben en gång skulle vila, ryste tillbaka vid den tanken, att det ej vid hans begravning skulle gå mindre hederligt till och att hans minne ej skulle bliva drucket i likaså gott öl, som någon annans. De efterlevande gjorde det ock till en samvetssak att göra ärendet så hederligt som möjligt och den döde, vars lott i livstiden ej väckte någon avund, kunde väcka den med sin begravning och den sista hederstjänst, som visades honom" (Lovén 1924: 223).

Kalasen speglade den sociala strukturen ännu finare genom bordsplaceringen. Trots att var och en visste sin rang föregicks kvinnornas placering av en krusning, som fick rent löjeväckande proportioner (Wigström 1949: 34, Bringéus 1971: 67). Krusnings-seden har varit särskilt utmärkande för södra Sverige. Även vid husförhörskalasen fanns en sådan sträng ordning: "Prästen,

klockaren samt alla bönderna som tillhörde läsroten, även knekten, alla dessa blev bjudna att kvarstanna till middag. Torpare och barn fick gå hem, men dessförinnan så blev dom undfägnade med tillagad tallriksmat samt maltdricka" . . . (Pleijel 1966: 47 f.).

I områden utan större sociala differenser stiftade ungdomen hjonelag på egen hand. I de delar av landet där de sociala klyftorna var större förekom däremot en regelrätt "match-making". Orvar Löfgren skriver: "Även om föräldrarna inte alltid dirigerade valet av äktenskapspartner, finner vi ofta ett starkare inslag av föräldrakontroll bland sydsvenska bönder än i nattfrieri-bygderna. Här måste föräldrarnas agerande sättas i relation till de sociala och ekonomiska skillnader som existerade mellan Nord- och Sydsverige. Den nordsvenska bondbyn hade endast ett blygsamt inslag av ekonomisk och social skiktning. I de södra delarna av Sverige var situationen ofta en helt annan. Här präglades många av 1800-talets byar främst av växande klasskillnader, med en skala från storbönder ner till torpare, backstugsittare och daglönare utan jord. För att en sådan social struktur skulle vidmakthållas krävdes det att barn till besuttna bönder inte 'gifte ned sig'. Det mödosamt hopsamlade kapital i form av jordägor, boskap och andra tillgångar, som utgjorde basen för bondefamiljens position i den lokala hierarkin, fick inte splittras genom ofördelaktiga giften. Det gällde alltså att finna en äktenskapspartner, som motsvarade dotterns hemgift eller sonens framtida gårdsinnehav" (Löfgren 1969: 35 f.).

Äktenskapskontrahenternas sociala status markerades tydligt under de tre lysnings-söndagarna. Eva Wigström omtalar från Rönnebergs härad i Skåne att prästen brukade tillägga "en hel rad egenskapsord fö-

re titeln och namnen, vanligen 'hederlige, beskedlige och välaktade hemmans- (eller åbo-) sonen N.N.' samt 'hederlige och dygdesamma pigan och hemmans- (eller åbo-) dottern N.N.' Änklingar och självständiga lantbrukare kallades 'hedervärde, välförstående och välaktade'. Och stackars den brud, om vilken prästen antingen ej ville eller blott glömde säga 'dygdesamma pigan.' (Wigström 1949: 30). Enligt Nicolovius skrevs lysningssedeln av klockaren, varvid epitetet även lämpades efter betalningen (Lovén 1924: 158). Liknande epitet förekom på olika slag av offentliga handlingar (Hanssen 1952: 457 f.). Också det dagliga tilltalet speglade sociala skillnader. "Tilltal nedåt var *du*. Eventuellt samman med namnet. 'Anners, du skal göra det eller det'. Uppåt användes namnet eller tredje person", omtalar Selma Frode Kristensen från sydligaste Skåne. Hon tillägger: "Klasskillnaden var stor och skarpt avgränsad i vår lilla värld. Bönder, de besuttna, för sig. Småfolk, de egendomslösa, för sig. 'Fattiga och rika måste vara ibland varandra. Gud haver gjort dem alla.' Det stod så i Bibeln. Vi lärde det utantill i skolan. Sådan var vår värld, och inga försök hade ännu gjorts att söka ändra detta förhållande" (Kristensen 1966: 103 f.). Från samma trakt omtalas att det rentav fanns en klasskillnad på dansbanorna. Den markerades av olika entréavgift och olika ingångar fastän banorna var lika stora och hade samma musik (Lindberg 1966: 22).

Vill man ytterligare skärpa konturerna av det sociala mönstret kan man också föra in samhällets utslagna i bilden. Brita Egardt har sålunda visat att fördomen mot rackaren — den, näst bödeln, kanske mest stigmatiserade av alla i det svenska bondesamhället — saknats framför allt i Dalarna och de inre delarna av Norrland (Egardt

1962: 118). Då kontakterna med huvudstaden var täta kan rackarens och fördomens frånvaro här inte förklaras med att den icke hunnit spridas så långt ut i landet. Förklaringen måste i stället sökas i den sociala strukturen. Egardt summerar: "Allmänt bekant är att bondebefolkningen i Norrland och övre Dalarna präglades av en social homogenitet. Den sociala klassuppdelningen var här betydligt mindre än den generellt var i sydligare Sverige. Då förutsättningen för fördomens utbredning i hög grad var just att en markant social skiktning förelåg, förklarar detta varför fördomen fått en sådan allmän spridning i södra och mellersta Sverige men inte i norra" (Egardt 1962: 288).

En annan kategori av utslagna var de flickor som blev rädda med barn före äktenskapet och som därför kunde få smädenamnet "horor". Detta har visserligen inträffat överallt i landet, men dels har frekvensen, dels har själva innebörden av begreppet hora (graden av skam) varit mycket skiftande. Som Jonas Frykman visat ledde föräktenskapliga förbindelser bland allmogen i övre Sverige ofta till samboende, dvs. social legitimation, i den mån förbindelserna inte också erhöll kyrklig sanktion genom senare giftermål.

I södra Sverige var det däremot en stor olycka för kvinnan att få barn utom äktenskapet. Barnen legitimerades sällan genom giftermål och mödrarna förblev som regel ogifta. Frykman summerar: "Sverige norr om *limes norrlandicus* var under äldre tid obetydligt stratifierat. Både eken och adeln hade här sin nordgräns. Sydsveriges proletära skikt av permanent utslagna tattare, rackare, tiggare och skökor saknade full motsvarighet i denna landsända. Sätillvida återspeglar sanktionerna ett mer egalitärt samhälle" (Frykman 1977: 204). Det som

förläna Egardts och Frykmans undersökningar särskilt intresse är att också folktro och folkdikt kan bli lättare att förstå mot bakgrunden av social struktur.

* * *

Kan den sociala strukturen bidra till förklaring även av materiella kulturvariationer? Ett uttalande av den amerikanske forskaren Amos Rapoport aktualiserar frågan: "If provision of shelter is the passive function of the house, then its positive purpose is the creation of an environment best suited to the way of life of a people — in other words, a social unit of space" (Rapoport 1969: 46).

Ett betydande empiriskt underlag för denna uppfattning skulle Rapoport ha kunnat hämta i Gustav Ränks arbeten rörande rumsindelningen hos nordeurasiska folk. Redan i början på 1940-talet skrev Ränk: "Vi veta, att rummets indelning på längden i två hälfter, en för männen och en för kvinnorna, liksom även dess uppdelning på tvären i zoner, var och en med sin karaktär, är en i norra Euroasien vida känd företeelse. Den påträffas där inte bara i rum med fyra väggar utan även i primitiva bostäder och tält" (Ränk 1943: 73; 1949—1951). I en studie av de lapska kåtorna sammanfattar Ränk: "Nomadtältet var *icke blott en bostad* i egentlig mening utan samtidigt *medelpunkten för hushållet och arbetsplats*. Därigenom uppstodo av sig självt vissa avgränsningar av hushålls- och bostadspartierna i rummet. Men icke nog därmed: den primitiva *arbetsfördelningen mellan man och kvinna* skapade ytterligare en del normer för rumsdisponeringen. I samma riktning verkade sådana faktorer som vuxit fram ur det *sociala och religiösa livet*: det traditionsbundna förhållandet mellan könen, mellan olika generationer,

föräldrar och barn, det egna hushållet och främlingar samt därmed förknippade religiösa föreställningar ha alla inverkat på *utrymmesfördelningen*" (Ränk 1949: 100).

Ränks viktiga iakttagelser borde ha kunnat inspirera den etnologiska byggnadsforskningen, men så blev inte fallet. Inte heller Brita Egardts påvisande av rackare- eller stackarbjälkens funktion som socialt distinktionsmärke i sydsvenska stugor har vänt den etnologiska byggnadsforskningens intresse för sambandet mellan materiell kultur och social struktur (Egardt 1962: 223 ff.). Rackarebjälken har förblivit ett ensamstående paradexempel, men det är inte unikt.

I Atlas över svensk folkkultur ingår en karta över boningshus med särskilt kök samt med särskild köksingång (Erixon 1957: 50 f.). Eftersom denna ingång kunnat anpassas till olika typer av kök, särskilt markerade på kartan är det knappast på det tekniska planet man bör söka förklaringen till densamma.

Sigurd Erixon pekar i förbigående på att det särskilda köket ofta nyttjades som sovutrymme för pigorna. Det kan ifrågasättas om det inte är just sådana sociala omständigheter som förklarar dess tillkomst. Därest praktiska skäl (lättare tillgång till brunnen osv.) varit den egentliga orsaken borde företeelsen ha kunnat förekomma var som helst i landet. Så är emellertid inte fallet. Det särskilda köket och den särskilda köksdörren är en typiskt sydsvensk företeelse. Bådadera sammanhänger med en bostadsdifferentiering lik den som tidigare funnits hos de högre stånden. Man behövde därigenom inte ha tjänstefolket in på sig dag och natt. Tjänarna kunde hålla sig i skymundan och behövde inte heller nödvändigtvis använda huvudingången.

Daglönare önskade man hålla på ännu

större avstånd. Ofta upplät man en jordbit på utägena till dem som där önskade uppföra en jordstuga. De olika typerna av sådana bostäder har noggrant kartlagts av Tomas Jönsson som visar att de hade en karakteristisk sydsvensk utbredning (Jönsson 1976). Varför förekom de inte längre norrut, trots att det i motsats till vad förhållandet var på Skånes slättbygder fanns tekniska förutsättningar härför? Kanske också denna frågas lösning är att söka i den sociala strukturen.

I Skåne, och särskilt dess slättbygder, kan man avläsa ännu mera markanta uttryck för bostadens sociala stratifiering. I mangårdens ena ända fanns ett utrymme med skiftande namn (bärstuga, sommarstuga, kistehus, kistekammare) med järngaller eller luckor för fönsterna. Det fungerade som en husets skattkammare.

Nicolovius berättar att detta utrymme var möblerat "med en väl uppbäddad par-säng, två eller tre stolar, samt för övrigt garnerat med blåfärgade, med svarta beslag försedda kistor, som målaren utsirat med stora röda tulpaner, vilkas like naturen ej varit mäktig att frambringa. I dessa kistor förvarade matmor och döttrarna sina gångkläder och linnet och en del dyrbarare sängkläder. Då något fruntimmer kom, som gjorde sitt första besök, öppnades dessa kistor och den främmande skulle bese deras innehåll, stycke för stycke . . . Husmanshusen saknade däremot både mathus och bärstuga" (Lovén 1924: 3 f.).

Boningsrummen i Skåne uppvärmdes medelst s. k. sättugnar (Erixon 1957: 54 f.). Denna typ av eldstäder fanns tidigast hos de högre stånden och utgjorde även en form av kapitalplacering genom att de lånades ut mot ränta till dem som inte själva ägde sådana ugnar (Svensson 1960). Ugnen medförde ökad komfort genom att

rummet där den var placerad blev rökfritt. Husbondefolket kunde t. ex. vakna i ett varmt rum utan att pigorna ens hade öppnat dörren. Det är därför sannolikt att vi bör se sättugnarnas införande också i ett socialt sammanhang.

Det främsta exemplet på bostadens sociala differentiering lämnar likväl folkstugan, som utgjorde uppehålls- och matrum för tjänstefolket. Inrättandet av särskilda folkstugor skedde först hos de högre stånden, senare hos präster och storbönder. Eva Wigström påpekar, att "härigenom drogs den första nästan omärkliga linjen, som så småningom vidgade sig till en klyfta, mellan husbondefolk och tjänare" (Bringéus 1971: 65, Arvastson 1977: 50 ff.). Utbredningen av de särskilda folkstugorna i allmogemiljö har inte kartlagts, men företeelsen är särskilt väl dokumenterad i Skåne.

Går vi vidare till hemmets inventarier torde det också vara möjligt att finna exempel på sociala differenser. "Till Sydsveriges karakteristiska traditionsformer hör stolen med flätad halmsits" skriver Sigurd Erixon i kommentaren till utbredningskartan, som visar dels en enklare typ utan karmar, dels en med karmar och utsirat ryggstycke. Eftersom det som regel bara fanns en enda sådan stol i varje gård måste den ha haft en särskild statusfunktion, men därom får man dessvärre inte veta något (Erixon 1957: 56 f.). Denna markerades ytterligare genom att det var brukligt att lägga en dyna ovanpå halmsitsen, och att dynorna (framför allt de s. k. agedynorna) hade högt prestigevärde är välbekant.

Sannolikt erbjöds stolen med halmsits åt någon aktad besökande liksom fallet var med paradsängen, som i Skåne var bäddad med fjäderbolstrar. Dessa representerade ett stort värde som kapitalplaceringsobjekt som

primärt inte var avsatt till förbrukning i vardagssängen utan förvarades i kistor eller i den uppbyggda paradsängen. Kurt Genrup menar rentav att gåsfjädern ”i första hand fyllde ett statusbehov som fyllning i sängbolstrar” och blott i andra hand ett bruksbehov (värmebehov) då de brukades också i vardagssängen. Detta understrykes av den roll fjäderbolstrarna spelade i hemgiften. I den mån tjänstefolket i Skåne låg på fjäderbolstrar var de ofta gamla och uttjänta (Genrup 1975: 146 ff., 171 f.). Fjäderbolstrarna faller alltså väl in i det ”feodala” mönstret, något som Knut Kolsrud senare visat (Kolsrud 1976: 10 ff.).

Den sociala prestige kom i Skånes slättbygder också tillsynes i arbetslivet. Redan Linné lade märke till att ”när bonden kör med många par, så ropar han högt och hans grannar hava aktning för honom, men när han kör med ett par, höres han mycket litet på åkern” (Linné 1751: 174). Samma förhållande betygas av plantören Matthias Solberg, som tillägger att avkastningen inte blev mindre med färre antal oxar före plojen (Solberg 1915—16: 391 f.).

Vid slätter och skörd förekom en utpräglad hierarkisk ordning. Först gick ”halkaren”, näst honom ”hallkaren”, så leger eller dagakarlen, därefter ”stödingen” (en 14—16 års gosse) och sist husbonden själv som drev fram och övervakade alla (Lönqvist 1924: 6). I princip motsvarade detta den hierarki som rådde på godsens (Bringéus 1976: 79) och den kom även till uttryck vid husfolkets placering vid matbordet. Här satt manfolken i strikt rangordning, medan pigorna i södra Skåne fick stå och äta (Bringéus 1971: 64). Samma sed förekom i östra Danmark (Wiegmann 1975: 16, Højrup 1977: 98). Ole Højrup tolkar detta som en sista rest av ett

höviskt bruk (Højrup 1975: 35). Det passar bra ihop med Gustav Ränks uppfattning att det är troligt ”att det översta rummet med det stora matbordet ursprungligen var den plats, där männen firade sina gillen och där kvinnorna ej hade lov att sitta” (Ränk 1943: 72).

Det är under alla omständigheter följdriktigt att pigorna som hade en lägre status än drängarna fick stå och äta just i de trakter där den sociala skiktningen var störst inom bondeståndet. Hur starkt placeringen speglade statusen framgår av prosten Osbecks uppgift från södra Halland, att det skedde en omplacering vid matbordet då husbonden avträdde gården och satte sig på undantag: ”Vid måltider flyttar sig den gamle gårdsbrukaren till andra bordsändan med dem som honom tillhöra och den nytillkomne vare sig son eller måg till främsta ändan av bordet” (Osbeck 1926: 71).

Mot den hierarkiska placeringen svarade en rangordning t. ex. ifråga om att komma till det gemensamma grötfatet (Bringéus 1971: 61 f.) eller vid fördelningen av de olika sillbitarna. Eva Wigström omtalar att nackstyckena ansågs vara de förnämsta och tillkom gårdsdrängen och de andra vuxna karlarna medan de yngre fick stjärtstyckena (Wigström 1949: 5). ”Det har således funnits betingelser för en social skiktning även kring något så torftigt som sillbitar” säger Göran Norsander, vars undersökning gäller förhållandena på den sydsvenska landsbygden (Norsander 1976: 128 ff.).

Mat och dryck utgjorde ofta den enda ersättningen för utförda tjänster. Detta erfor Västeråsköpmannen Abraham Hülphers då han under sin skånska resa 1759 frågade några bönder vad de fick i betalning för sina körslor. De svarade nämligen att de ”icke här på orten köra för betalning,

utan göra forgille att tjäna varandra, varför de nu fått vedergällning i mat och dricka" (Löfgren 1973: 32). I Halland spelade det s. k. plöjegillet rentav så stor roll att det bidrog till att man ogärna ville införa nya plogar. Arbetet med hjulplogen krävde, att man hjälpte varandra med dragare och arbetskraft (Bringéus 1962: 74). Ett liknande exempel på den sociala strukturens betydelse har Alexander Fenton lämnat från Skottland. Slättermaskinen hade här större svårigheter att vinna spridning på slättbygderna än i högländerna. Förklaringen fann han i arbetssituationen. På slättbygden hade den rika tillgången på arbetsfolk en återhållande effekt på nyheten, vars införande här skulle ha medfört arbetslöshet (Fenton 1974).

Ännu mera markanta exempel på den sociala strukturens betydelse har Ingeborg Weber-Kellermann lämnat från Tyskland (1965). Hon har med hjälp av svaren på den stora Mannhardt-enkäten på 1860-talet karterat dels seden att skördefolket låtsas binda och lösa husbonden för att få traktering eller gåva, dels skördefestens utformning som gemensam fest för allt skördefolket, som familjefest eller avsaknaden av skördefest. Utbredningen svarar mot förekomsten av storgods (öster om Elbe), medelstora gårdar (i Mellan- och Nordtyskland) respektive småbruk (Sydtyskland). Också seden att "binda och lösa" varierar i intensitet efter bruksenheterens storlek och är liksom skördefesten rikast utbildad öster om Elbe.

Weber-Kellermanns arbete har på skilda punkter rönt kritik (Svensson 1967: 55 f., Zender 1977: 171), men för att citera en av hennes kritiker: "Kvar står ändock det i Weber-Kellermanns avhandling klart framträdande sammanhanget mellan en seds utformning och en bygds sociala struk-

tur. Det är här påvisat i stor skala" (Svensson 1967: 56).

Ett par år efter Weber-Kellermanns arbete utkom Günter Wiegelmans stora avhandling *Alltags- und Festspeisen. Wandel und gegenwärtige Stellung*. I en sammanfattande översikt finner han att åtskilliga skillnader mellan norra och södra Tyskland sammanhänger med den sociala strukturen. På småbruken i Sydtyskland och Österrike arbetade hustrun i betydligt större utsträckning med på fälten än i Nordtyskland. Därför fick hon föga tid över för att förbereda middagsmåltiden medan bondhustrun i norra Tyskland kunde koncentrera sig mer på hushållsarbetet. Ju mer hustrun var knuten till utomhusarbete, desto mera föll hon tillbaka på traditionella, beprövade rätter. "Daher erhielt der bereits durch die soziale Struktur bedingte Zug zum Traditionellen in der süddeutschen Werktagesnahrung mit dieser Tatsache eine weitere Stütze." Ifråga om festrätterna åter var förhållandet annorlunda därför att de stora familjefesterna vid barndop, bröllop och begravning i Sydtyskland hölls i värds-husen (Wiegelmann 1967: 229 f.).

I Kiel har på K.-S. Kramers initiativ problemen rörande folklig kultur och social struktur fokuserats i ett omfattande forskningsprojekt med namnet "Gutswirtschaft und Volksleben". Det är av så mycket större intresse i detta sammanhang som det också innefattar förhållandena i Skandinavien. I ett kollokvium 1974 rörande "Materielle und geistige Volkskultur im Zeichen der Gutswirtschaft" deltog även tre Lundaforskare: Kurt Genrup, Alf Sjöberg och Åke Werdenfels med föredrag (Kieler Blätter 1974).

* * *

I klarhetens intresse har jag i min föregående exemplifikation låtit tidsdimensio-

nen träda i bakgrunden. En huvudtanke hos Weber-Kellermann är i själva verket att skördesederna fått en ny utveckling genom den nya samhällsklass som uppstod under 1800-talet, de egendomslösa jordbruksarbetarna. Skördesederna betraktar hon som ett kulturellt uttryck för ett starkare klassmedvetande som jordbruksarbetarna får i känslan av sin oumbärlighet just vid skörden. Riktigheten av hennes uppfattning på denna punkt skall dock ej här diskuteras.

Brita Egardt visar att rackarna inte är kända före 1400-talet. Och prestaverna infördes i slutet av 1500-talet. De tidigaste beläggen för ståtningfunktionen vid de nygiftas kyrkobesök efter vigseln finner Anders Gustavsson på 1600-talet. Under detta sekel börjar också uppgifterna om klockringningens statusfunktion komma i Sverige liksom i Tyskland. Jag har själv använt uttrycket "barockisering" för att känneteckna den svulstighet som seder av olika slag får under detta sekel, framför allt hos de högre stånden (Bringéus 1961: 431). Folkstugorna inrättades mera allmänt på prästgårdarna under slutet av 1700-talet, men blev på de större bondgårdarna brukliga först under 1800-talets andra hälft. Vikten av att inte förlora det dynamiska perspektivet ur sikte också då man anlägger en social aspekt blir man påmind om i Kurt Genrups avhandling om den skånska gåsskötseln, där han sammanfattar en av sina synpunkter under rubriken: "Sociala skiktningar och sociala strukturovandlingar" (Genrup 1975: 172 f.)

Även om exemplen gäller skiftande tider visar de å andra sidan att de sociala strukturerna formar kulturyttringarna både på medeltiden och i mitten av 1900-talet. Att det är fråga om sega strukturer understrykes kanske främst av den rumsliga sam-

variationen mellan de enskilda exemplen på social stratifikation inom folkkulturen. I grova drag är det i södra Sverige som vi finner de sociala skillnaderna inom vilket område Skånes slättbygder dock har en egen profil med särskilt stark stratifiering.

Vad som krävs för att bekräfta eller motbevisa denna uppfattning är empirisk forskning. Men var och en som haft tillfälle till jämförelser mellan söder och norr torde kunna bidra med erfarenheter. Kanske kan man tala om en annan livsstil i övre Sverige, en öppnare och frikostigare. I en reseskildring från Jämtland 1869 skriver Nils Månsson Mandelgren: "Som mitt besök inträffade under slåttern på myrarna, var allt arbetsfört folk borta, men detta oaktat funnos inga dörrar låsta; födoämnen på bordet och nycklar i skåp och kistor. Om någon anträffades hemma, röjdes strax den urgamla gästfriheten, ity att man icke fick lämna stället förrän man förtärt något, åtminstone lite mjölk och kaffe" (Mandelgren 1977: 54 f.). Att det är en skåning som skrivit ner dessa rader är knappast en tillfällighet. För honom hade en sådan livsstil en nära nog exotisk prägel.

Det erbjuder inga svårigheter att lämna exempel på avvikelser från det mönster som här tecknats. Sven Ek har (Ek 1959) i en studie rörande allmogens byggnadsskick i Norra Ångermanland funnit vissa sociala variationer. Framför allt de s. k. sörkörarna som hade goda biinkomster utbildade ett borgerligt influerat livsmönster som skilde sig från allmogens i övrigt. Ännu större var de sociala differenserna mellan arbetare och tjänstemän i brukssamhällen i Mellansverige. Det rör sig dock här om väl avgränsade samhällen där arbetslivets kommandostruktur satt sin prägel på levnadsförhållandena i stort. Jag har emellertid här

avsiktligt bortsett från sådana särdrag, som komplicerar bilden och gör den otidlig.

Som vi sett har flera Lundaforskare, mer eller mindre oberoende av varandra gjort iakttagelser rörande samspelet mellan folklig kultur och social struktur på svensk landsbygd, vilka pekar i samma riktning. Detsamma gäller rent principiellt forskningsrön av tyska etnologer som är särskilt förtrogna med nordtyska förhållanden. Detta har hjälpt mig att bättre förstå mönsterbilder också i egna tidigare undersökningar.

Lika lite som kartering av kulturvariationerna får bli ett självändamål kan det emellertid vara ett självändamål att påvisa samband mellan folklig kultur och social struktur. Ännu väsentligare är det att söka påvisa *drivkrafterna bakom strukturerna*. Därvid kan etnologen knappast undgå att ta ställning till teorier som ytterst har materialistisk eller ideologisk inriktning. Till de förra hör kulturfixeringsteori och den historiska materialismen (Wiegelmann 1977: 62).

Kulturfixeringsteori har på internationellt plan (*Ethnologia Europaea* VI: 2, 1972) nyligen ingående diskuterats med resultatet att den knappast kan svara emot kraven på en självständig förklaringsmodell (Wiegelmann 1977: 39 f., 59 ff.). Endast få av de kulturella särdragen i Skåne kan härledas till 1500-talet och senare högkonjunkturer har inte haft samma betydelse.

Nicolovius ser välmågan i sydvästra Skåne vid 1800-talets början som en viktig del av böndernas livsstil. Man värderade varandra uteslutande med ekonomiska mått: "För högfärden, detta barn av välmågan och okunnigheten, hade den förmögne bonden en särdeles böjelse. Endast den, som hade likaså stor förmögenhet som han, ansåg han för sin like 'lieman'. Ett tillväxande i rikedom var en tillväxt i personligt vär-

de och man hörde honom t. ex. säga: 'den eller den är i år tvåtusen daler bättre karl än i fjor' "(Lovén 1924: 9). Det är svårt att karakterisera en attityd av detta slag som annat än materialistisk.

Sigfrid Svensson har också tidigt framhävt de ekonomiska faktorernas betydelse för folkkulturen, utan att för den skull använda en marxistisk förklaringsmodell. Han pekar t. ex. på att vävningen för det egna hemmet "framför allt förekommit i de trakter, där jordbruket bildat ett så stabilt underlag för ekonomin, att kvinnornas arbetskraft inte behövt anlitas för extra hjälpkällor" (Berg-Svensson 1934: 188).

Att materiella kulturyttringar ytterst bottnar i ekonomiska förhållanden kan vi relativt lätt acceptera. Men gäller det även om sociala och andliga förhållanden, som sällan är ekonomiskt mätbara? Kan sociala differenser t. ex. i form av olika placering vid vardags- och gillesbordet också förklaras på samma sätt? Ingeborg Weber-Kellermann är benägen att göra det t. ex. ifråga om festerna: "Feste werden von Gruppen gestaltet als kulturelle Funktionen der ökonomischen Basis dieser Gruppe" (Weber-Kellermann 1974: 224). Weber-Kellermann använder här en förklaring som direkt bottnar i marxistisk eller historisk materialistisk teori.

Ett problem för marxistisk historisk skrivning måste, som Mats Hellspong framhållit, vara transplanteringen av en modellbeskrivning som skapats med Mellaneuropas verklighet för ögonen till nordiska förhållanden (Hellspong 1978: 33). Den kan vara tillämpbar för Skånes eller åtminstone Sydsånes del, där man utan tvekan kan tala om ett feodalt samhälle. Men gäller det även övriga Sverige söder om fäbodgränsen? Vi måste tillstå att vi äger en betydligt sämre kännedom om den so-

ciala strukturens variationer i vårt land än om den folkliga kulturens.

Vad jag velat framhäva är att det också finns en rumslig komponent i samspelet mellan folklig kultur och social struktur. Sverige är ett tillräckligt stort och skiftande område för att visa detta, men frågorna aktualiseras också utifrån de kulturella variationer och motsättningar som vi känner i Danmark, Norge och Finland (jfr Sarmela 1969: 251—265, 1974).

LITTERATUR

- Arvastson, G. 1977: Skånska prästgårdar. En etnologisk studie av byggnadsskickets förändring 1680—1824.
- Berg, G.—Svensson, S. 1934: Svensk bondekultur.
- Boer, H.-H. 1976: Läuten und sozialer Rang. Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde. 22 Jhg.
- Bringéus, N.-A. 1951: Den kyrkliga seden ur sociologisk synpunkt. Kommentar till ett nyutkommet arbete. Rig.
- , 1958: Klockringningsseden i Sverige.
- , 1959: Prestaver. Rig.
- , 1961: Der Festkreis des Lebens. Schwedische Volkskunde.
- , 1962: Järnplögen som innovation.
- , 1965: Moderna ljusseder. Rig.
- , 1968: Das Studium von Innovationen. Zeitschrift für Volkskunde 64: II.
- , 1969: Skörde gudstjänst.
- , 1971: Mat och måltid i skånska bondehem. En översikt. Skånes Hembygdsförbunds årsbok.
- , 1971: Svenska dopseder. Fataburen.
- , 1976: Människan som kulturvarelse. En introduktion till etnologin.
- , 1976: Årets festseder.
- Daun, A.—Löfgren, O. 1971: Ekologi och kultur. Khvn.
- , 1975: Etnologiska metoder. Ett arbetskompendium. 2 uppl.
- Egardt, B. 1962: Hästslakt och rackarskam. En etnologisk undersökning av folkliga fördomar.
- Ek, S. B. 1959: Nybildning och tradition. Förändringar inom allmogens bostadsskick i Norra Ångermanland. Arkiv för Norrländsk hembygdsforskning 1959—1960.
- Erixon, S./utg/ 1957: Atlas över svensk folkkultur. Materiell och social kultur.
- Ethnologia Europaea 1972: VI: 2
- Fenton, A. 1974: Sickle, Scythe and Reaping Machine. Ethnologia Europaea VII: 1 1973/74.
- Frykman, J. 1977: Horan i bondesamhället.
- Genrup, K. 1975: Gåsskötsel. En etnologisk studie med särskild hänsyn till skånska förhållanden.
- Granberg, G. 1935: Skogsrädet i yngre nordisk folktradition.
- Gustafsson, B. 1950: Kyrkoliv och samhällsklass. En kyrkohistorisk-sociologisk undersökning.
- Gustavsson, A. 1972: Kyrktagningsleden i Sverige.
- , 1974: "Ståta brud". En kyrklig sed i social belysning.
- Hanssen, B. 1952: Österlen. En socialantropologisk studie.
- Hellspong, M. 1978: /Rec. av/ M. Fridholm, M. Isacson, L. Magnusson, Industrialismens rötter. Om förutsättningarna för den industriella revolutionen i Sverige. Rig.
- Hellspong, M.—Löfgren, O. 1972: Land och stad. Svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid.
- Hodne, B. 1973: Personalhistoriske sagn. Oslo.
- , 1977: /Rec. av/ Nils-Arvid Bringéus, Årets festseder. Ethnologia Scandinavica.
- Hvarfner, H. 1962: /Rec. av/ Nils-Arvid Bringéus, Klockringningsseden i Sverige. Rig.
- Højrup, O. 1975: Die Arbeitsteilung zwischen Männern und Frauen in der bäuerlichen Kultur Dänemarks. Ethnologia Scandinavica.
- , 1977: Borddækning og bordskik blandt bønder fra 1600 til 1900. Arv og Eje.
- Jönsson, T. 1976: Jordstugor i Sydsverige. Den ingrävda bostadens utbredning, form, funktion och konstruktion.
- Kieler Blätter zur Volkskunde VI 1974.
- Kolsrud, K. 1976: Lundefangst. Norge.
- Kristensen, S. Frode 1966: Vid brunnen. En kulturbild från sekelskiftet.
- Lindberg, A. M. 1966: Som drängpojke på Österlen vid seklets början.
- von Linné, C. 1751: Carl Linnaei Skånska resa, på höga öfverhetens befallning förrättad år 1749.
- Lovén, N. 1924: Folklivet i Skytts härad i Skåne vid början av 1800-talet. 4. uppl.
- Löffler, P. 1975: Studien zum Totenbrauchtum. Forschungen zu Volkskunde. Heft 47. Münster.
- Löfgren, O. 1969: Från nattfrieri till tonårskultur. Fataburen.
- , 1973: Arbetsgillen bland skånska bönder. Skånes Hembygdsförbunds årsbok.
- Lönqvist, N. O. 1924: Berättelse om Bara härad 1775.
- Mandelgren, N. M. 1977: Bref från en resande konstnär 1869: Jämten 1978.
- Måwe, C.-E. 1958: Studier i den sociala kontrollen i Östmark.
- Norsander, G. 1976: Salt sill. En studie av kostvanor på sydsvensk landsbygd 1850—1940.

- Osbeck, P. 1926: Utkast til beskrifning öfver Lahloms prosteri.
- Pleijel, H. /utg./ 1966: Smedmästaren K. J. Nilssons minen från 1800-talets kyrkliga folkliv.
- Rapoport, A. 1969: House Form and Culture. Prentice-Hall, Foundations of Cultural Geography Series. Englewood Cliffs, New Jersey.
- Ränk, G. 1943: Om rumsindelning och rumsinredning i aibofolkets boningshus. Svio-Estonica 1940—43.
- , 1949: Grundprinciper för disponeringen av utrymmet i de lapska kåtorna och gammerna. Folkliv 1948—49.
- , 1949—1951: Das System der Raumeinteilung in den Behausungen der nordeurasischen Völker 1—2.
- Sarmela, M. 1969: Reciprocity systems of the rural society in the Finnish Karelian culture area. Folklore Fellows Communications 207. Helsinki.
- , 1974: Folklore, Ecology and Superstructures. Studia Fennica 18. Helsinki.
- Seip, K. L. 1977: Noen metoder for avgrensning av kulturområder i etnologisk forskning. Norgev.
- Solberg M. 1915—1916: Folklivet på Söderslätt under senare hälften av 1700-talet. Historisk tidskrift för Skåneland 6.
- Svensson, S. 1960: Sättugnar som kapitalplacering. Rig.
- , 1967: /Rec. av/ Ingeborg Weber-Kellermann, Erntebruch in der ländlichen Arbeitswelt des 19. Jahrhunderts auf Grund der Mannhardt-befragung in Deutschland von 1865. Rig.
- , 1974: Svensk etnologi från forntidstolkning till samtidsforskning.
- Weber-Kellermann, I. 1975: Erntebruch in der ländlichen Arbeitswelt des 19. Jahrhunderts. Marburg.
- , 1974: Die deutsche Familie. Versuch einer Sozialgeschichte.
- Wiegelmann, G. 1967: Alltags- und Festspeisen. Wandel und gegenwärtige Stellung. Marburg.
- , 1975: Bäuerliche Arbeitsteilung in Mittel- und Nordeuropa — Konstanz oder Wandel? Ethnologia Scandinavica.
- Wiegelmann, G.—Zender, M.—Heilfurth, G. 1977: Volkskunde. Eine Einführung. Berlin.
- Wigström, E. 1949: Allmogeseder i Rönnebergs härad på 1840-talet.

Summary

Popular Culture and Social Structure

Cultural variations on the national level have been a main field of study for regional ethnology. Yet, it is often stressed that the ethnological mapping must not be an end in itself but should also be a tool of analysis. In interpreting a distribution pattern, different types of explanatory models have been resorted to.

The physical-geographical model implies that trafficability by land and sea is what first and foremost determines the cultural patterns and areas. Critics maintain, however, that space forms a *continuum* and the fields of contact a network in which all the meshes interlock.

The ecological model has been used for a long time within Swedish folklore research. Influenced by anthropological research and combined with the niche concept, it acquired great importance within ethnology in the 1960's. However, some researchers mean that it is limited in range and is to be considered rather as an aspect.

The diffusionist model has, by innovation research, attained a methodical firmness and has also been used for analogy inferences backwards in time. Diffusionist studies have occasionally been criticized on the ground that they tend to give the

cultural forms a life of their own. Types of ploughs, Easter bonfires, legends "wander".

The ideological model draws the attention to the inner side of the cultural manifestations. The connection with confessional boundaries shows, for instance, the significance of the church as an ideological factor. But, by central control, political ideologies, too, have been important for the expansion of various cultural manifestations as well as for the attitudes of various groups.

The structural model has been employed only sketchily in order to explain regional variations on the macro level. In his article, the present author poses the question whether this model makes it possible to explain cultural variations that have been indicated by previous ethnological research mainly in Sweden.

The author's point of departure is his doctor's thesis, *Klockringningsseden i Sverige* (The Bell-ringing Custom in Sweden, Bringéus 1958), in which, primarily, a diffusionist explanation was tested. Some bell-ringing customs showing, above all, a social and economic stratification were, however, not properly explained. They occurred in the south of Sweden and have proved to have their

counterparts in Germany. The tolling of church bells on deaths and at funerals reflected the status of the dead and had a function distinguishing people socially. There are similar features linked to the funeral: the use of funeral stewards bearing ceremonial maces, the location of the grave in the cemetery. In conjunction with other ceremonies, too, there occur customs with a pronounced function of prestige, for instance women attending at the churching of a woman after childbirth, godfathers and godmothers from the upper classes at christenings. Also, the wealthy have better seats in church than the poor.

All these customs are linked to the south of Sweden. They are retarded customs as well as innovations. At the same time there are instances to prove that it has been difficult for customs implying an anti status function to spread in the south of Skåne, where the social differences are great.

In private life, too, there were counterparts to customs distinguishing people socially. The feasts, for instance, reflected the social structure by the seating at table. In the south of Sweden there existed, too, regular match-making. It was considered very bad to marry beneath one's social position. On the publication of the banns, the social status of the marrying couple was marked by different epithets, as was the case in other contexts, too. To emphasize still more the outlines of the social pattern, mention might be made of the outcasts of society. In the north of Sweden there were no exact counterparts to the proletarian class of permanent outcasts in the south of Sweden: rogues, beggars, and harlots.

Several phenomena within the material culture will probably be explained by the social structure. That applies to the construction of a special kitchen with an outer door in the south of Sweden as well as the commoners' room, where the servants dwelled and ate, and which decreased the direct contact between servants and their master and mistress. Some furniture had a status function, such as chairs, chests and beds with cushions filled with goose-down typical, in particular, of Skåne.

In working life there was a pronounced hierarchic procedure at harvesting and haymaking, as well as at the dining-table. Also some dishes, such as herring, could be shared according to rank and status. From Germany, Ingeborg Weber-Kellermann and Günter Wiegmann have shown similar re-

markable instances of the significance of the social structure. At Kiel, "Gutwirtschaft und Volksleben" constitutes a specific research project, which also involves Scandinavia.

The casuistry used here refers to different periods of time from the 16th to the 19th century. Even though the social structures should not be considered static, they still prove to be tenacious and have not lost their significance yet. In Norrland one can still find a way of life more open and less complex than that of the south of Sweden, where social status plays a greater part both positively and negatively in human communications.

It would not be difficult to provide instances of deviations from the pattern roughly outlined above. Norrland has not been an egalitarian area throughout. On the other hand, there are so many recent investigations that point in the same direction: that Sweden is divisible into one northerly region without any great social differences, the plains of Skåne being an extreme. Now, which are the motive powers behind these structures?

Earlier research has explained the Skåne characteristics by the so-called culture determination theory (*Ethnologia Europaea* VI: 2, 1972). This is a general explanation, however, inadequate. Sigrifrid Svensson, in particular, has stressed the importance of the economic factors without, because of that, employing a Marxist explanatory model. That material culture manifestations ultimately originate in economic circumstances will nowadays be generally accepted within Scandinavian ethnology. But is this also applicable to social and spiritual conditions, which are seldom measurable in terms of economy? Ingeborg Weber-Kellermann considers this to be the case judging from German conditions. A problem for Marxist historiography is, however, the transplantation to Scandinavian conditions of a model description made with Central Europe in mind. We have to admit that we have far less knowledge of the variations of social structure in our country than of those of popular culture. This applies to the vertical stratification (upper and lower strata), to which this article has been confined, but also to the horizontal one. What the author has wished to emphasize is that there is also a space component in the interplay between popular culture and social structure. Sweden is an area large and varying enough to display this, but the questions are also brought to the fore by the cultural variations and incongruities that we know of in Denmark, Norway, and Finland.

Translator: Nils Stedt

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Etnografisk forskning i Albanien

Av Bo G. Nilsson

Albanien är en liten stat på Balkan-halvön. Dess yta är ungefärligen jämförbar med Smålands. Landet ligger vid Adriatiska havet; det gränsar i norr och öster till Jugoslavien och i sydost till Grekland. Befolkningen uppgår till drygt 2 miljoner. Landet har stora naturrikedomar, främst mineraler. Från att på 1930-talet ha varit ett halvkolonialt och fattigt bondeland har det nu blivit ett utvecklat agrarland som genomför en snabb industrialisering.

Albaniens historia har framför allt präglats av strider för nationellt oberoende och statlig suveränitet. Efter århundraden av ottomanskt/turkiskt herravälde gjorde sig albanerna självständiga på 1920-talet. Under andra världskriget följde italienska fascister och tyska nazister i de gamla inkräktarnas spår. När de kastats ut 1944 utropades Folkrepubliken Albanien (1976 ändrat till Socialistiska folkrepubliken Albanien). En viktig händelse under efterkrigstiden är brytningen med Sovjetunionen 1960, sedan Albanien vägrat underordna sig sovjetiska ekonomiska och militär-politiska krav.

Den etnografiska forskningen påbörjas

Den etnografiska vetenskapen utvecklades först sent i Albanien.¹ Efter befrielsen 1944 har den dock genomgått en snabb utveckling. Den nya staten har kraftigt understött utforskandet av folkkulturen. Redan 1947 grundades Institutet för vetenskap i Tirana (huvudstad i Albanien) och en Sektor för etnografi bildades samma år. Följande år skapades det stora Arkeologisk-

etnografiska museet i Tirana. Dessa institutioner var de första i sitt slag i Albanien. Stora samlingar av materiell kultur återfinns på Arkeologisk-etnografiska museet i Tirana. Samtidigt söker man dock undvika en onödig koncentration av samlingarna till huvudstaden. En allt större roll spelar provinsmuseerna, som nu finns i alla landets distrikt. Även jordbrukskooperativ och andra lokala enheter har i regel egna hembygdmuseer. Albanien hade vid befrielsen endast två museer. I dag finns där över 1600.

Ett omfattande arbete har lagts ned på dokumentation av den albanska folkkulturen. Forskningsexpeditioner har genomkorsat Albanien och ca 200 frågelistor har skickats ut till meddelare över hela landet. I dag har den etnografiska sektionen i sin ägo ca 22 000 föremål, 600 volymer med insamlat material från forskningsexpeditioner och frågelistor, 13 000 fotografier och filmer etc. Det fristående Institutet för folklore har genomfört en liknande dokumentation av folklig diktning, sång och dans.

Sektorn för etnografi har ett nät av medarbetare, som täcker Albanien. Dessa samlar in faktamaterial och gör även bearbetningar. En livlig aktivitet pågår med att skriva lokal- och stadshistoria. Centralt utger sektorn regelbundet en tidskrift, *Etnografia shqiptare*. Den innehåller artiklar om albansk folkkultur skrivna på al-

¹ I Albanien används benämningen *etnografi* för vad som i Sverige kallas *etnologi*, det är alltså samma vetenskap det gäller.

banska, men sammanfattningar finns på franska.

De albanska etnograferna har idag ställt sig två huvuduppgifter: 1) att göra en atlas över albansk folkkultur, och 2) att fortsätta utgivningen av en serie volymer med folkloristiskt material. Dessutom arbetar de med att skriva en handbok i albansk etnografi. Nationella konferenser i etnografi och folkloristik är viktiga led i arbetet.

En allsidig inriktning

De albanska etnograferna eftersträvar en allsidig behandling av folkkulturen. De studerar jordbruk, boskapsskötsel, hantverk, folkliga byggnader, sedvanerätt, seder och bruk inom familjen osv.

Mycket fotografiskt och annat material har samlats in rörande folkliga byggnader. Det skall göra det möjligt att följa byggnadskonstens utveckling historiskt i Albanien. Särskilt skall de folkliga byggmästarnas insats studeras. De studier som hittills gjorts har främst varit lokalt inriktade; de har behandlat de folkliga byggnaderna på en viss ort eller inom ett visst distrikt.

I Albanien finns ca 140 regionala folkdräktstyper. De har studerats och beskrivits i en rad uppsatser med lokal och regional inriktning. Men man har även lyckats göra en preliminär klassifikation av folkdräkterna. De har då grupperats i grundläggande typer med sekundära varianter som undergrupper. Forskarna har också arbetat med att följa vissa dräkt detaljer långt bakåt i tiden och göra jämförelser med illyriska dräkter (illyrierna levde under antiken och tidigare på Balkanhalvön; från dem räknar albanerna härstamning). De illyriska dräkterna har kunnat studeras på antika

monument. Studier görs även av den ömsidiga påverkan mellan albanska dräkter och de som används av de övriga folken på Balkan.

Inom den materiella kulturen bedrivs också studier om transportmedlens historia, särskilt båtar, samt av primitiva jordbruksredskap.

Ett stort intresse ägnas den sociala och andliga kulturen. En särställning intar här forskningen om sedvanerättens historia och betydelse. Ett livligt insamlingsarbete har bedrivits och arkiven är nu fulla av material om sedvanerätt i Albanien. Bearbetningen har också påbörjats. De albanska etnograferna betonar att sedvanerätten måste studeras i sin historiska utveckling och i sammanhang med folkets ekonomiska och sociala utveckling. Sedvanerätten ses som ett resultat av inre motsättningar och klasskamp i Albanien. Den är inte en produkt av en viss tidsepok utan av en tusenårig utveckling. Den har formats av olika klasser och skikt under historiens gång.

Seder och bruk inom familjen (födelse, giftermål, död osv.) studeras med stort intresse. Material om familjeseder i olika regioner har samlats in och bearbetats. Man har även gjort försök att följa vissa seder bakåt i tiden för att finna deras ursprung, vilken funktion de ursprungligen hade och hur de sedan gradvis förlorat denna funktion. — Flera andra ämnen intresserar de albanska etnograferna: spel och lekar, folktröföreställningar osv.

Vid sidan av studiet av de materiella kulturföremålens funktion studeras de även som folkkonst. Folkkonsten anses som mycket rik och ursprunglig i Albanien. Sektionen för etnografi arbetar med att publicera en serie stora volymer, där folkkonsten presenteras i bild. Därigenom blir den tillgänglig även för en publik utanför Albanien.

Albaniens etnografiska regioner

Studierna av folkkulturens materiella, sociala, andliga och konstnärliga sidor har gjort det möjligt för de albanska etnograferna att göra en preliminär indelning av Albanien i etnografiska regioner. Dessa ses som delar av en helhet: den albanska nationen. Regionerna betraktas inte som en gång givna och statiska. De har utvecklats historiskt från små områden som växt samman till större regioner. Denna utveckling kan friläggas, menar de albanska etnograferna, om man tar sin utgångspunkt i nutiden och arbetar sig bakåt i historien, etapp för etapp.

Den albanska nationen utbildades under 1800-talet som ett resultat av att kapitalistiska produktionsförhållanden utvecklades. När en nationell varumarknad skapades, ökade de inre kontakterna; språket och kulturen blev nationellt enhetliga. Bl. a. skapades ett nytt ord, *shqiptar* (bergfolk), som beteckning på det albanska folket.

Före nationsbildningen hade landet varit indelat i två huvudregioner: den norra delen, där *gegerna* bodde, och den södra, som beboddes av *toskerna*. Skillnaderna mellan regionerna återspeglades i såväl språket som i den materiella kulturen och folkloristiken. En klar gräns mellan regionerna bildade Shkumbin-floden.

Gegernas område. Under 1600-talet började den ekonomiska utvecklingen åter skjuta fart efter den djupa nedgång som orsakats av att landet på 1400-talet ockuperades av det ottomanska imperiet. Staden Shodra utvecklades till en centrum för köpenskap och handel i norra Albanien och drog in allt större områden inom sin verkningsskrets. På den ekonomiska koncentrationen följde politisk och kulturell. Gegernas område, som tidigare utgjort ett av

flera mindre distrikt, kom på 1700-talet att omfatta hela norra Albanien. Det representerade då en sammansmältning av fyra mindre områden, med sinsemellan klara ekonomiska och kulturella skillnader, t. ex. olika seder och vanor, typer av musikinstrument osv. Dessa områden hade i sin tur utbildats på medeltiden som små feodala furstendömen.

Toskernas område utbildades på liknande sätt som gegernas. Som en följd av den ekonomiska återhämtningen fr. o. m. 1600-talet ökade handeln och köpenskapen och koncentrerades till städerna Janina och Berat. Politisk koncentration följde på den ekonomiska. Södra Albanien bildade en ekonomisk, språklig och kulturell enhet på 1700-talet. Denna enhet representerade en sammansmältning av fyra mindre områden. Dessa hade utbildats på 1200—1400-talen och representerade då sammansmältningen av ännu mindre områden.

Spåren av dessa olika typer av regioner kan ännu studeras i Albanien. De utgör basen för klassificeringen av det etnografiska materialet och för utarbetandet av den etnografiska atlasen.

Den etnografiska atlasen

Förslaget att starta arbetet på en etnografisk atlas framkastades redan 1940, men upptogs inte av den dåvarande regimen. Först 1951 kom arbetet igång, då de första av ca 200 frågelistor skickades ut. 1966 kunde arbetet med att fästa resultaten på kartor börja.

De albanska etnograferna menar att föremålen eller företeelserna som studeras måste ses i sitt historiska och samhälleliga sammanhang. Alla kulturföreteelser anses stå i bestämda relationer och påverkar varandra ömsesidigt. I sitt sammanhang visar

de på en viss nivå av samhällelig utveckling. Sammanhanget mellan företeelserna är viktigare än företeelserna själva.

Den etnografiska atlasen skall representera hela den albanska folkkulturen men det sker genom ett urval av företeelser. Främst har man valt sådana som ligger nära produktionen och därför tydligt uttrycker den ekonomiska och sociala utvecklingen. Fem huvudområden skall vara representerade: ekonomiskt liv, materiell, social och andlig kultur samt folkkonst. Det gäller att finna det "typiska" hos företeelserna samt deras "klasskaraktär".

Tidsaxel. Varje företeelse upptas på tre olika kartor, som representerar var sin period av albansk historia: 1) 1900—1912 (landet ännu under ottomansk ockupation), 2) 1935—45 (landet oberoende), 3) 1970—1980 (under uppbyggnaden av socialismen).

Rumslig dimension. De två etnografiska huvudområdena, där tosker och geger bott, indelas i vardera fyra underregioner. Det gör åtta etnografiska regioner i Albanien. Dessa indelas så i de mindre områden, varav de ursprungligen bestod. I vart och ett av dessa mindre områden har 2—3 byar valts ut för djupundersökningar. Det blir sammanlagt ca 150 byar.

Syftet med atlasen är att ytterligare klarlägga de etnografiska regionerna. Därigenom hoppas forskarna kunna lösa problem som sammanhänger med den albanska nationens uppkomst och ursprung. Indelningen i regioner skall även stödja och ge perspektiv åt den lokalt inriktade forskningen. Tillämpliga delar av den albanska atlasen skall ingå i det stora europeiska atlasverket. Redan inom kort börjar albanerna publicera de första delarna av sin atlas. Arbetet beräknas ta minst fem år i anspråk. Parallellt publiceras en lingvistisk atlas.

Folklig kultur i två betydelser

De albanska etnograferna använder begreppet "folklig kultur" i två betydelser, en snävare och en vidare. Med folklig kultur i snävare bemärkelse menar de det arbetande folkets (vulgus in populo) egen kultur, som de arbetande själva skapar. Utmärkande för den kulturen är att många ålderdomliga drag bevaras. Den utvecklas långsamt och mottar få impulser utifrån. Den är relativt anonym och operosonlig till sin karaktär. Den traderas mellan generationerna.

De albanska etnograferna betonar även en annan sida hos denna folkliga kultur: dess demokratiska och progressiva karaktär. Denna karaktär har den fått genom att den skapats av det arbetande folket i kampen mot förtryckarna. De tänker då bl. a. på folksånger som sjungits i kampen mot de ottomanska ockupanterna. Det är ur denna kamp, liksom ur folkets vardagliga levnadsförhållanden, som den folkliga kulturen hämtar sin styrka och sina konstnärliga värden. Detta gör den ständigt aktuell och det gör att den kan överleva det samhälle den först skapades i.

Den folkliga kulturens tyngd och skaparkraft har gjort att den överskridit klassgränserna och påverkat samhällets "högkultur". När under 1800-talet kapitalistiska förhållanden blev rådande i Albanien och en nationell bourgeoisie skapades, tog den radikalare delen av denna bourgeoisie till sig den folkliga kulturen som ett vapen mot den utländska dominansen och mot den inhemska feudala aristokratin. En ömsesidig påverkan kom till stånd mellan den folkliga kulturen och den nationella, borgerliga kulturen. På grundval av denna växelverkan växte en folklig kultur i vidare bemärkelse fram. Den har de arbetande

massornas kultur som kärna men är vidare då den också inkluderar element från den nationella, borgerliga kulturen.

Den etnografiska forskningens historia i Albanien

Den etnografiska vetenskapen i Albanien bearbetar nu det stora material som insamlades på 1950- och 1960-talen. Det sker både genom atlasen och i separata monografier. Som ett led i arbetet har man tagit sig före att kritiskt värdera den tidigare etnografiska forskningen, både den inhemska och den som utförts av utländska forskare.

Etnografin i Albanien tog sina första stapplande steg redan på 1500-talet, men det var först på 1800-talet, genom kapitalismens utveckling och den av bourgeoisien ledda "nationella renässansen", som forskningen tog fart på riktigt. Då gjordes de första allvarliga studierna av albansk historia, språk och kultur. Flera forskare grep sig an med att jämföra de nordalbanska stammarnas kultur med de pelagiska folkens (dvs de som bodde på Balkan före grekerna).

Den "nationella renässansen" på 1800-talet medförde ett starkt uppsving för intresset för folkkulturen. Efter det att Albanien blivit oberoende 1912 dalade emellertid intresset igen och inga nya initiativ togs före befrielsen 1944. I stället blev det utländska forskare som berikade vårt vetande om albansk folkkultur. Det skedde samtidigt som de förde fram en del felaktiga teorier, som de albanska etnograferna i dag kritiserar. T. ex. överbetonade de ofta den karga naturen som en avgörande orsak till att det albanska samhället hämmats i sin utveckling. De såg till en gång för alla givna, statistiska faktorer när de förklarade

kulturföreteelser och avskilde dem därför från den historiska utvecklingen.

De albanska etnograferna ser med större förståelse på forskare ur den s. k. evolutionistiska skolan, som såg folkkulturen i sin historiska utveckling. Särskilt mycket anser de sig ha lärt av Franz Nopcsa, som levde och arbetade i dubbelmonarkin Österrike-Ungern i början av 1900-talet. Dennes viktigaste verk heter Albanien. Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens (1925) och behandlar utförligt de nordalbanska stammarnas materiella kultur. Nopcsa utgick från förhållandena på 1800-talet, och försökte sedan "skala av" kulturlager efter kulturlager för att söka sig till den äldsta albanska/illyriska kulturen. På så sätt kunde han "frilägga" de olika kulturelementen och visa på inhemska utveckling, på inflytande från antikens Rom, från slavisk kultur osv.

Det är denna starka historiska inriktning som albanerna i dag söker lära av. På andra punkter är de mer kritiska mot Nopcsa. Denne såg t. ex. de nordalbanska stammarnas kultur för sig och inte som en del av en nationell, albansk kultur. Han såg inte heller hur den begynnande penninghushållningen orsakade en differentiering av befolkningen i fattiga och rika.

De albanska etnograferna söker skilja ut och lära av de bästa sidorna hos den äldre forskningen, samtidigt som de kritiserar de dåliga sidorna. De söker kritiskt överta det bästa i den äldre forskartraditionen.

Ett par karakteristiska drag hos etnografin i Albanien

Etnografin räknas i Albanien som en historisk vetenskap. Den behandlar en sida av historien. Sektorn för etnografi är därför inte en självständig institution utan ingår som en av flera sektorer inom Institutet

för historia (Institut d'histoire). Den historiska inriktningen hindrar inte de albanska etnograferna från att genomföra omfattande studier av förhållanden i dagens Albanien. Det gäller t. ex. familjehushållens ekonomi i städerna och utvecklingen av vissa jordbrukskooperativ.

I Albanien anser man nu att folkkulturen och den folkliga kulturen skall läggas till grund för uppbyggandet av en "ny, nationell och socialistisk kultur". Studiet av folkkulturen får därför särskild betydelse och etnografer deltar aktivt i diskussionerna kring den nya kulturen. Det gäller t. ex. musikkulturen. Deras studier av patriarkaliska drag inom familjen i äldre tid har även till syfte att bidra till bekämpandet av samma tendenser inom den moderna albanska familjen. Exempelen kunde göras flera och de påvisar vilken särskild roll etnograferna spelar i samhällsuppbyggandet.

I Albanien betonas mycket starkt etnografins roll för att utforska och utveckla

den nationella kulturens särart i Albanien liksom i andra länder. Etnograferna kan bidra till att stärka den nationella kulturen och därmed det nationella oberoendet och suveräniteten hos små och mellanstora stater i "supermakternas" (dvs. USA och Sovjet) värld.

Källor:

Samtal med albanska etnografer under en vistelse i Albanien 26 juni—7 juli 1976.

Buda, Aleks: L'ethnographie albanaise et quelques-uns de ses problèmes. (Stencilerad översättning av tal hållet vid Conference nationale des études ethnographiques, 28—30 Juin 1976). Tirana 1976.

Zojzi, Rrok: L'ancienne division régionale ethnographique du peuple albanais. I: Ethnographie albanaise. Edition spéciale à l'occasion de la Conférence Nationale des Etudes Ethnographiques en Albanie (Juin 1976). Tirana 1976.

Zojzi, Rrok: Atlasi etnografik shqiptar dhe problemet e tij. (Résumé: L'Atlas ethnographique albanais et ses problèmes). Etnografia shqiptare 5 (1974).

Dojaka, Abaz och Gjergji, Andromaqi: Rezultat e punës në fushën e Etnografisë gjate 25 vjeteve. (Résumé: Un quart de siècle de travaux dans le domaine de l'ethnographie). Etnografia shqiptare 4 (1972).

Summary

Ethnological Research in Albania

Ethnological research has received a strong state support in Albania after the liberation in 1944. Within the "Institute for Science"—founded in 1947 in Tirana—was created a special section for ethnology. In the following year opened the big archaeological-ethnographical museum in Tirana. The local museums play a very important role; in 1944 Albania had only two museums, now there are more than 1600. Much attention has been paid to fieldwork by the setting up of research expeditions and by the issue of questionnaires to informants all over the country (ca 200).

Ethnological research in Albania is aimed in many directions: economic life, architecture, means of transport, fashion, popular art and popular belief etc. Important is the research on the history and significance of common law. These studies

have made possible a preliminary division of Albania into ethnographical regions, and the production of an atlas featuring these regions is in progress. In aid of this, some specific phenomena have been selected, and maps comprising three periods have been produced: 1900—12, 1935—45, and 1970—80.

Albanian ethnologists use the concept "popular culture" in two senses, a narrow and a broad one. The former is the culture of the working masses, which is archaic, comparatively anonymous and impersonal. By its importance and creative force it has extended across the class frontiers and influenced the progressive middleclass culture as a weapon against foreign domination and the domestic feudal aristocracy. This interplay of forces resulted in a popular culture in the wider sense of the term.

The author also gives a survey of the history of ethnological research in Albania. About today's Albanian ethnologists he says that they try critically to take over what is best in the old research tradition. In Albania ethnology is considered a historical science, which does not prevent the

pursuit of comprehensive studies of today's society, for instance the economy of family households in the towns and the development of certain agricultural cooperatives. The author concludes by exemplifying the role played by ethnologists in the building up of the Albanian society.

Translator: Nils Stedt

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Gunilla Eriksson (red): Kulturen runt.
Bra Böcker. Höganäs 1977. Pris ca kr
110:—, 247 s., ill.

En stiligare tack- och avskedsgåva än den Kulturen ger sin avgående chef Bengt Bengtsson är svårt att föreställa sig. Gåvan består i en bok, Kulturen runt, som är en presentation av museet i stort format och i färg. ”Detta är boken om Nordens märkligaste museum”, sägs på omslaget utan något försök till anspråklöshet. Och förvisso är Kulturen ett märkligt museum på grund av sitt stora och mångskiftande innehåll, men också för att dess medarbetare lyckats ge ut den här boken.

Varje annat museum måste bli grönt av avund över en sådan presentation. Museets historia och dess nutid, dess vardag och fest finns där men framför allt samlingarna. I underbara färgbilder i stor skala möter oss glas, keramik, möbler, textil, dräkt, arkivalier, Hill-tavlor och mycket annat. Höganäskrukorna, silvermynten och silverbägaren har en lyster och påtaglighet som är sällsynt i fotografiskt återgivande. Interiörerna från Thomanderska gården är fyllda av poesi liksom böningsrummet i stugan från Bosmåla, där lågorna från pärtstickan och den dolda brasan kämpar med den svaga vinterdägern.

Redaktör är Gunilla Eriksson och i redaktionen och som skribenter synes nästan alla av Kulturens medarbetare deltagit jämte vice ordföranden i museets arbetsutskott Sigfrid Svensson, Lars Westrup, Hans Ekberg och Lennart Hansson har tagit de flesta bilderna. Gärna hade man vetat vem som tagit varje bild lika väl som vi får veta vem som skrivit varje artikel.

Ty denna bok lever på bilderna och bilderna får mening genom sitt sammanhang. Det är alldeles tydligt att redaktionen velat göra en manifestation av allt det som Kulturen står för, framhålla det rika och mångskiftande i samlingarna

som en enhet, varifrån ingen del skall brytas bort. Bengt Bengtssons strävan att hålla stånd mot fusionering och avsondring backas upp utan några pekpinnar.

Texten är uppdelad så att varje uppslag tar upp ett nytt tema som bildar en enhet. Det säger sig själv att det inte kan bli några djupsinnigheter, snarare bildande och lättmält läsning. Generellt sett är alla artiklar som djupnar kring ett problem, ett föremål eller en miljö intressantare än översikter i vilka Kulturens föremål står som representanter i en utveckling, det kan gälla mode, porslin eller glas. Särskild konkretion når skildringen av två miljöer, nämligen biskop J. H. Thomanders hem (Maj Fehrman) och prästgården från Västra Vram (Jan Gerber).

Genom den här boken känns det som läsaren får ett grepp om Kulturens samlingar, de finns här mellan två pärmar. Men varför saknas ryggtitel? Uppsatt i bokhyllan visar boken en enfärgad mörkblå alldeles anonym rygg. Det känns fel på en bok som i övrigt utstrålar en sådan självkänsla.

Elisabet Stavenow-Hidemark

Anders W. Mårtensson (red): Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi. Archaeologia Lundensia 7. Lund 1976. 420 s., ill.

Knappast på något annat område inom kulturhistoriens vida fält har forskningen i vårt land under de senare årtiondena gjort så stora landvinningar som inom medeltidsarkeologien. Vill man här peka på någon viss del inom denna som framför andra varit framgångsrik är det utgrävningarna av de medeltida städerna och stadsbildningarna, vilka har tillfört vår kunskap ett omfattande helt nytt material.

Bland städerna i det nuvarande Sverige intar Lund redan tidigare den främsta platsen som kunskapskälla om profant liv under medeltiden. Dess dominerande ställning under denna epok inom Norden har skapat förutsättningar härför, men härtill kom det påpassliga och energiska samlingsarbete som framförallt Georg J:son Karlins genomförde under en lång följd av år. Karlins insatser tillförde hans museum Kulturen stora ovärderliga samlingar och hans arbete har sedan med framgång fortsatt först av stadsantikvarien Ragnar Blomquist och sedan av hans efterträdare Anders W. Mårtensson.

Mycket av vad som framkom berodde emellertid på slumpen och omfattande och systematiska undersökningar kunde genomföras endast i begränsad omfattning. Man hade heller inte ännu kommit fram till mera förfinade metoder vid grävningens arbeten av detta slag, för vilka f. ö. även ekonomiska förutsättningar saknades. Först 1961 kunde i och med den s. k. Thulegrävningen en större sammanhängande tomtyta i det centrala Lund göras till föremål för en sådan undersökning efter moderna metoder.

Ett ännu mera omfattande arbete av samma slag aktualiserades 1974 i samband med uppförandet av en byggnad för PK-banken i kvarteret S:t Clemens invid Stortorget. Under ledning av Mårtensson bedrevs undersökningen av denna stora byggnadstomt från juli nämnda år t. o. m. september 1975, varvid finundersöktes inte mindre än 3 360 kbm jordmassa. Claes Wahlöoger i ett särskilt kapitel en klar framställning av lagerföljden. De övre skikten kunde av kostnads-skäl inte bli föremål för undersökning, varför denna tog sin början vid 1200-talsnivån. Resultatet får trots detta sägas överstiga även högt ställda förväntningar.

Bearbetningen av de gjorda iakttagelserna och fynden igångsattes omedelbart med resultat att en fyllig redogörelse med ovanstående titel kunde framläggas redan i slutet av 1976, en prestation som är värd det största beröm. Förtjänsten härav får främst tillskrivas Mårtensson, som med stor skicklighet planerade företaget och förstått att samla alla anlitade krafter till detta väldiga teamwork. I den framlagda publikationen medverkar mer än 20-talet författare och specialister av skilda slag.

Målsättningen för en stadsarkeologisk undersökning av denna typ och av denna storleksordning kan sägas vara tvåfaldig. Dels bör den kunna

kasta ljus över bebyggelsens karaktär och därigenom bidra till att klarlägga samhällets uppkomst och historiska utveckling. Dels bör genom omsorgsfull analys av de gjorda fynden insikt kunna vinnas om befolkningens levnadsförhållanden och levnadsvillkor. I båda dessa hänseenden har de nya fynden fört vårt vetandes gränser ett långt stycke framåt.

Stadsbilden behandlas sammanfattningsvis i ett magistralt kapitel av Anders Andréén men självfallet blir problem i detta sammanhang belysta i många andra avsnitt av skilda författare. I arbetets utförligaste kapitel redogör Mårtensson för de delvis sensationella nya resultat man kommit fram till beträffande gravar och kyrkor. I vissa hänseenden visar sig tidigare antaganden få bekräftelse, i andra tvingar det nytillkomna materialet till nya slutsatser. På många punkter kvarstår givetvis frågetecken och klarhet kan vinnas först i samband med nya iakttagelser. Vad som framkommit är emellertid ägnat att vara en god grundval för sådana. Ett bestående resultat är under alla förhållanden att Lunds historia nu med säkerhet kan föras tillbaka till slutet av 900-talet. Man har kunnat fastställa detta främst med hjälp av de denrokronologiska dateringsmetoder som här för första gången i vidare omfattning kommit till användning i vårt land.

Över huvud taget har nya tekniska hjälpmedel och metoder blivit tagna i anspråk vid bearbetningen av fyndmaterialet, något som gör publikationen även metodiskt intressant. Ett stort antal sakkunniga har blivit anlitade, bland dem även från Danmark, något som givetvis legat nära till hands, när det gäller denna gammaldanska stad.

Det är inte möjligt att i denna anmälan ge en mera detaljerad föreställning om bokens rika innehåll. I vissa fall har de i sig själv överraskande fynden gett författarna anledning till ytterst lärorika, ibland rentav spännande exkurser. Som ett exempel förtjänar nämnas Rikard Holmbergs lärda och skarpsinniga kommentarer till två ampuller, två skedar och en bildremsa.

Boken vars tryckning bekostats av PK-banken är flödande rikt illustrerad, även i färg, och tryckt på anmärkningsvärt gott papper. Den kommer säkerligen länge att bevara sin ställning som en av de viktigaste källskrifterna till kunskap om levnadsförhållandena under äldre medeltid i de nordiska städerna.

Gösta Berg

Rolf Pålbrant: Arbetarrörelsen och idrotten 1919—1939. Diss. Deutsche Zusammenfassung. Studia Historica Upsalensia 91. Uppsala 1977. 247 s.

Idrott och politik är ett tema som med stor regelbundenhet återkommit i det senaste decenniets svenska samhällsdebatt. En opinion från vänster har försökt stoppa svenskt idrottsutbyte med misshagliga regimer (tennis med Rhodesia 1968, fri idrott i Aten 1969, tennis med Chile 1975 och nu närmast fotboll i Argentina 1978). Påfallande har dock varit den stora enhetligheten inom idrottsrörelsen, man har gentemot tämligen aggressiva opinioner hävdad idrottens ställning över och utanför dagspolitiken. Att denna enhetlighet inte varit självklar framgår av en nyutkommen doktorsavhandling i historia, Rolf Pålbrants *Arbetarrörelsen och idrotten 1919—1939*, som behandlar två decennier av 1900-talet när idrott bedrevs systematiskt av politiska organisationer, vilka försökte inränga idrotten i ett allmänt klassmedvetet politiskt program.

Pålbrants avhandling ingår i det nu över decenniet gamla forskningsprojekt vid Uppsala universitet som dras med det otympliga namnet Klasssamhällets funktioner: Folkkrörelserna. Projektet har redan tidigare avsatt en avhandling om idrottsrörelsen, Jan Lindroths *Idrottens väg till folkkrörelse* (anmäld i *Rig* 1975: 3). Medan Lindroth tecknade bilden av idrottsrörelsens organisatoriska utveckling fram till första världskriget och den moderna tävlingsidrottens särskiljande från och överflyglade av linggymnastiken, har Pålbrant valt att studera ett mer begränsat men viktigt och kontroversiellt problem. Han beskriver arbetarrörelsens inställning under mellankrigstiden, dels till den etablerade idrottsrörelsen, dels till den uttalat politiserade s. k. arbetaridrotten som ville vara ett alternativ till den förment borgerliga idrottsrörelsen.

Pålbrants material består till övervägande del av otryckta handlingar i Arbetarrörelsens arkiv, tillhöriga olika vänsterorganisationer från 1920- och 1930-talen. Ett stort antal samtida broschyrer och kortlivade tidsskrifter har bearbetats. Riksidrottsförbundets arkiv har inte givit mycket av värde, man tycks i stort sett ha ignorerat arbetaridrotten. Borgerlig press har knappast beaktats. Av landets dåtida arbetaridrottsföreningars arkivmaterial har endast Kiruna AIF:s kommit till användning.

Författaren tycks mena att de övriga föreningarnas handlingar inte längre existerar, vid en razzia som säkerhetspolisen gjorde i Stockholm 1941 försvann Arbetarnas Idrottsförbunds centrala arkiv. Man kan dock ställa frågan om inte åtskilligt material ändå finns bevarat lokalt, t. ex. hos Stockholms AIF.

Författaren har inte kompletterat sina arkivforskningar med intervjuer. Det får sägas vara en svaghet i avhandlingen genom att den inre verksamheten i mellankrigstidens politiserade idrottsföreningar härigenom förblir okänd. Om man verkligen önskar förstå varför arbetaridrotten i Sverige inte blev något realistiskt alternativ till den etablerade idrottsrörelsen, måste man tydligare klargöra dess konkreta vardagsmiljö. Hur pass politiserad var denna? Detta måste vara avgörande för rekryteringsmöjligheterna.

Redan Lindroth behandlade i sin ovan nämnda avhandling arbetarrörelsens inställning till idrotten före första världskriget. Den kännetecknades av en successivt ökande förståelse, delvis betingad av en rädsla för att komma i motsatsställning till denna snabbt växande ungdomsrörelse. Under den tid som Pålbrant behandlar, mellankrigstiden, ökar denna förståelse inom socialdemokratien. Man uppfattade idrottens effekter som demokratiserande på ett tilltalande sätt och hellre än att försöka splittra idrottsrörelsen valde man att söka infiltrera dess institutioner.

Det fanns emellertid organisationer längre ut på vänsterkanten som önskade ge hela kulturpolitiken en klassbestämd prägel. 1922 bildades de första arbetaridrottsföreningarna i landet och deras grogrund var de kommunistiska organisationerna. Mönstret hämtades från kontinenten, särskilt från Tyskland. Senare på 1920-talet bildades ett övergripande förbund för arbetaridrotten. Detta skakades dock snart av de inre stridigheterna inom det kommunistiska partiet. Vid partiets sprängning 1929 gled AIF över till den moskvatrogna falangen, Sillénkommunisterna, varigenom dess isolering inom landet blev än markantare. 1936 upplöstes AIF och en del överlevande lokalföreningar fann vägen tillbaka till Riksidrottsförbundet.

Enligt min mening misspyrds Pålbrants arbete av vissa skönhetsfläckar. För det första anslår han i kapitlet Forskningsläge och teoribildning ett pretentiöst tonläge, som han sedan inte kan leva upp till. En rad teoretiska, i de flesta fallen marxistiskt orienterade studier av idrott presen-

teras, huvudsakligen från Väst- och Östtyskland. Skall sådana arbeten ges utrymme i en avhandling bör det antingen vara för att författaren bygger sin framställning på dem åtminstone till någon del eller knyter an till dem eller för att han önskar polemisera mot dem. Hos Pålbrant står de okommenterade och förblir oanvända. Några av dem, t. ex. polacken Wohls *Die gesellschaftlich-historischen Grundlagen des bürgerlichen Sports*, gör dessutom i varje fall i författarens referat ett så vidlyftigt och skrivbordsteoretiskt intryck, att deras okritiska refererande närmast blir fatalt för Pålbrant.

Det finns också skäl att kritisera Pålbrant för ett stundom väl partiskt och onyanserat framställningssätt. Hans presentation av den etablerade idrottsrörelsen (s. 14ff) är om inte illvillig så förhållandevis grov och osaklig. Språkbruket är ibland starkt värdeladdat: medan den internationella arbetaridrotten haft en "imponerande" omfattning, bedriver *Idrottsbladet* en "vulgär" agitation, J. S. Edström uttrycker sig "indignerat" och Torsten Tegné "nedlåtande", de borgerliga olympiska spelen präglas av "dekadans" osv. Man har ibland känslan att författaren suttit alltför fast förankrad i sitt material av polemiska artiklar och propagandabroschyrer för att alltid klart kunna skilja citerade ord från egna omdömen.

Rolf Pålbrant ser socialdemokratins avvisande hållning till idéerna om en klassmedveten arbetaridrott som den avgörande orsaken till att arbetaridrotten i Sverige aldrig blev något reellt alternativ. Socialdemokratien var på väg att bli det stora folkhemspartiet. Varför skulle man sätta sin popularitet på spel genom ett äventyrligt handlande i denna fråga? Pålbrant ger också AIF:s sekterism en del av skulden. Däremot diskuteras aldrig frågan om inte hela drömmen om en arbetaridrott i grund och botten var dödfödd. Utvecklingen av den internationella idrotten efter andra världskriget borde ju ge en fingervisning om att den faktiskt var det. Här kommer vi tillbaka till den påtalade bristen på intervjumaterial i avhandlingen, såväl när det gäller AIF:s som RF:s idrottsmän. Det torde nämligen vara en närmast totalt dominerande uppfattning bland aktiva idrottsmän att tävlingsidrotten skall bedrivas utan sociala och politiska inskränkningar. Mycket av idrottens magi torde ligga i att deltagarna avkläder sig sina sociala och politiska roller för att under ett kort skede endast ikläda sig lekrollen. Varken utövare eller publik kunde

i längden förväntas nöja sig med ett inkrökt idrottande inom sekten. De skickligaste idrottsmännen ville pröva sina krafter i den etablerade idrottsrörelsens tävlingsorganisation. Däremot hade arbetaridrotten kanske kunnat hävda sig genom att konsekvent slå vakt om motionsidrotten. Men när AIF på 1930-talet följde nya signaler om ökad tävlingsidrott — från Sovjet som då började sin marsch mot positionen som elitidrottsnation — förfuskades också den idén.

Mats Hellspong

Kjell Petersson: Kyrkan, folket och dopet. En studie av barndopet i Svenska kyrkan. English summary. Diss. Gleerups. Lund 1977. 257 s.

I en avhandling i praktisk teologi för doktorsexamen studerar Kjell Petersson, Uppsala, kyrklig och folklig syn på barndopet inom Svenska kyrkan från mitten av 1800-talet och fram till idag — en tidsavgränsning som borde ha markerats i bokens undertitel. Förf. anger som en huvudmål-sättning att följa denna dopsyns förändring (s. 12). Ur etnologisk synpunkt måste det anses värdefullt, att man i praktisk teologi också uppmärksammar den folkliga sidan. Avhandlingens disposition visar dock tydligt, att författaren tar sin utgångspunkt i och fäster huvudvikten vid kyrkans offentliga dopuppfattning sådan denna kommer till uttryck i kyrkohandböcker, kyrkomötesdebatter, teologiska skrifter, kyrkliga tidskrifter, tryckta predikningar och konfirmandböcker. I bokens första huvudkapitel (s. 13—93) söker författaren ta fasta på hur man inom olika kyrkliga riktningar betraktat dopet — alltifrån 1800-talets lundsiska högkyrklighet och uppsaliensiska lågkyrklighet samt det begynnande 1900-talets liberala teologi och unglyrkighet fram till uppfattningen hos ledande kyrkomän och teologer under senare år såsom G. Aulén, R. Josefson, B. Giertz och G. Wingren. Den officiella kyrkoledningens syn kommer i blickpunkten, vilket märks väl även i kapitel 3 Den förändrade dopseden. I avsnittet om kyrkliga reaktioner på denna förändring (s. 158 ff) — såsom gällande BB-dopen — relaterar författaren endast biskoparnas uppfattning sådan denna kommer till uttryck i de

tryckta ämbetsberättelserna inför prästmötena vart sjätte år. Däremot beröres inte de enskilda församlingsprästers syn, som kan spåras i de otryckta ämbetsberättelserna, dvs underlaget för biskopens tryckta sammanställning. Det kunde rimligen ha gjorts vissa stickprov i detta otryckta material, varigenom man lämnat stiftsnivån och kommit ned på församlingsplanet. Otryckta ämbetsberättelser har av författaren använts i ett enda fall (s. 157 f) liksom han i ett fall studerat kyrkoböcker på lokal nivå (s. 136 f).

Den främsta källan, som förf. använder för att nå församlingsprästers dopsyn, utgöres av intervjuer med 27 präster i Uppsala med omnejd (tre avböjde att låta sig intervjuas), alltså även landsbygdsförsamlingar. Här gällde det endast nutid. Att undersökningen förlagts just till författarens hemort motiveras av ekonomiska skäl och att "Uppsalas 'andliga klimat' är så pass likt andra medelstora städer" (s. 225). Folklig dopsyn har författaren sökt nå genom 21 intervjuer med 41 föräldrar (2 avböjde) enbart i Uppsala stad strax efter det att föräldrarna låtit döpa ett barn. Det är emellertid egendomligt, att några motsvarande intervjuer inte företagits även i de mera landsbygdsbetonade församlingar utanför Uppsala, där författaren intervjuat präster. Om man vill relatera prästerlig och folklig dopuppfattning till varandra, måste det gälla samma församling. Den kyrkliga handlingen vid dopet kan betraktas ur ett kommunikationsperspektiv. När prästen söker förmedla ett budskap, är det viktigt att beakta hur församlingsborna, dvs. avnämarna eller mottagarsidan, mottager och reagerar på detta. En sådan kommunikationsaspekt synes dock inte ha spelat någon större roll för författaren. Han tycks vara mera intresserad av att relatera prästernas utsagor vid intervjuer till kyrkans officiella dopsyn i ritual, katekesutveckling och debatt (se s. 88 ff).

Hur kan man då nå den dopuppfattning, som präst och församlingsbor företräder? Författaren har utarbetat en frågelista avsedd för prästerna och en för föräldrarna. Dessa formulär har dock inte använts ordagrant utan mera som ledning för intervjuaren, vilket överensstämmer med en vanlig etnologisk metodik. Frågorna var öppna, dvs. det saknades givna svarsalternativ. Författaren avviker därigenom från många tidigare religionssociologiska undersökningar, varvid kan hänvisas till Berndt Gustafssons studie Svenska folkets religion, 1969, som just behandlar folkliga

uppfattningar om de kyrkliga förrättningarna. En fördel med dessa öppna svarsmöjligheter består i att man inte så lätt styr intervjupersonerna i en viss riktning. Dessutom kan intervjuaren ställa preciserande kontroll- och ledfrågor under samtalsgången, vilket författaren emellertid inte tycks ha utnyttjat i någon större utsträckning (s. 120).

Med tanke på att det i tidigare religionssociologiska undersökningar kunnat konstateras hur svårt många människor i vår tid har att verbalisera sina hållningar i religiösa frågor, borde författaren inte enbart ha frågat om inställningar utan även dokumenterat människornas beteenden. Dessa kan bidra till att ge klarhet i vilken faktisk innebörd dopet äger för människorna — t. ex. som ett tillfälle att träffa släkt och vänner, dvs. en social funktion. Om förf. anlagt en helhetssyn på dopets betydelse för den enskilda familjerna — vilket hade varit naturligt för en etnolog — hade han inte, såsom nu skett, kunnat inskränka sig till att dokumentera endast själva dopsituationen utan även måst beakta samkvämet i anslutning till dopet. Han hade i så fall kunnat använda observationsmetoden som komplement till intervjuerna. Genom ett sådant beaktande av beteendena hade det varit möjligt att relatera meddelarnas utsagor om sina inställningar till deras faktiska beteenden, dvs. iakttagbara handlingar. Källkritiskt sett bör man inte lita på att intervjupersoner verkligen äger sådana attityder, som de säger sig företräda.

När förf. så ingående behandlat frågan om hur kyrkans officiella dopsyn förändrats, borde han även i intervjuundersökningen ha tagit fasta på hur människorna erhållit eller skaffat sig den dopsyn, som de säger sig företräda, dvs. frågorna om socialisation och trädning. I så fall måste man genom direkta frågor efterlysa individernas intryck från föräldrahemmet, skolan, konfirmationsundervisningen osv. Vad minns de t. ex. att föräldrarna och konfirmationsläroaren undervisade om dopet? Det är väsentligt att beakta linjen bakåt — och inte enbart förhållanden i det samtida samhället — om man skall förstå hur människornas inställningar uppkommit.

I stället för att på ett sådant sätt söka nå dopsynens framväxt hos enskilda individer har förf. sökt att med hjälp av folkklivsuppteckningar förvarade i Kyrkohistoriska arkivet (LUKA) och Folkklivarkivet (LUF) i Lund — men inte i Diaklekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA),

där man finner många svar på frågelistan T 36 Dop och kyrktagning 1930 — få en mera allmän uppfattning om hur människor i gemen betraktade dopet i förindustriell tid. Detta uppteckningsmaterial används endast i exemplifierande syfte och inte som underlag för någon rumslig utbredning eller statistisk redovisning. Man måste dock kräva att författaren skulle ha lämnat upplysning om hur många uppteckningar som genomgått, från vilka delar av Sverige de kommer samt meddelarnas åldersfördelning.

Uppgifterna i det redovisade uppteckningsmaterialet är mycket knapphändiga och rör till stor del folktroföreställningar kring dopet, såsom försiktighetsåtgärder i fråga om odöpta barn. Man får alltså ingen klar bild av hur människor i förindustriell tid betraktade dopet. Här hade säkerligen ett beaktande av folkliga beteenden vid dopet kunnat vara till hjälp. I detta avsnitt visar författaren också en bristande kännedom om relevant etnologisk litteratur, t. ex. J. Pentikäinens avhandling *The Nordic dead-child tradition*, Helsinki 1968.

Förutom intervjuerna i Uppsala och uppteckningsmaterial i etnologiska arkiv nyttjar författaren uppgifter i massmedia — skildringar av dop och insändare från privatpersoner — för att spåra folklig dopsyn och dess förändring. Man måste dock ställa sig frågande till om inte människor som skriver insändare i tidningar, utgör en speciell och kanske mycket begränsad kategori, vars synpunkter inte utan vidare kan betraktas som representativa för gemene man vid respektive tid. Man har t. ex. ingen uppfattning om dessa individers sociala bakgrund.

Vid en närmare granskning av hur författaren tolkar förändringar inom dopsed och dopuppfattning, finner jag inte så mycket av egna förklaringar och resonemang. Vid flera tillfällen relaterar han biskoparnas tolkning av förändringarna, t. ex. i fråga om BB-dopens framväxt och avtagande (s. 151, 178 f). De egna reflexionerna synes vila på ganska lösa antaganden, som inte kan verifieras med hjälp av sakfakta. Författaren har ju inte varit i kontakt med sjukhuspräster, som utfört sådana BB-dop, och inte heller med föräldrar, som fått sina barn döpta där. Genom analyser på mikroplanet inom valda orter hade det säkert varit möjligt att närmare belysa hur BB-dopen upplevdes av berörda människor, vilket kunnat vara till hjälp vid tolkningen av varför detta bruk försvann.

Vid försöken att förklara förändringarna i dopsed och dopuppfattning beröres problemet hur förändringar i samhället i stort påverkar såväl kyrkans som människornas syn på dopet (se t. ex. s. 101, 133, 207), men författaren underbygger inte detta med några konkreta faktaförhållanden. Han framhåller rent allmänt, att "orsakerna till förskjutningarna i den folkliga dopsynen är flera. Förändringarna i samhället i stort med de förändringar i tankestrukturer, attityder och sociala mönster som därav följt har spelat en avgörande roll" (s. 133). Vid diskussionen rörande folktroföreställningarnas försvinnande (s. 100) hade författaren kunnat anknyta till liknade tankar hos B. Gustafsson om samhällsförändringar som en viktig förklaringsfaktor, t. ex. i skriften *Manligt—kvinnligt—kyrkligt i 1800-talets svenska folkliv*, 1956 (s. 61 ff., 103 ff., 136 f.).

När författaren söker nå orsakerna bakom den vikande dopseden fr. o. m. 1800-talets senare del, prövar han C.-H. Martlings teorier om sekulariseringen. Enligt Martling påskyndades denna av den framväxande frikyrkligheten och därmed följande religiösa splittring. Förklaringen till nivelleringen av kyrkliga bruk sökes alltså på det religiösa planet och inte på det sociala, såsom industrialisering och befolkningsomflyttning. Författaren finner denna teori vara tillämplig på sitt material. "De stift som 1930 hade den lägsta dopfrekvensen är de som haft och har stark frikyrklighet. Högst dopfrekvens hade stift med stark kyrklighet och svag frikyrklighet", men "1974 håller detta enhetliga mönster på att falla sönder" (s. 196). Jag anser det värdefullt, att författaren här relaterat sitt material till en bestämd teoribildning och inte enbart lämnar en deskriptiv framställning, vilket kännetecknar stora delar av avsnitten om den kyrkliga dopsynen. När han återger hur bruket med dop inom åtta dagar efter barnets födelse fortlevde längst inom Skara, Göteborgs, Kalmar och Luleå stift liksom i södra och västra Dalsland, Karlstads stift (s. 140), har han inte noterat, att även andra kyrkliga företeelser såsom kyrktagning av barnaföderskor bibehölls längst just i dessa områden (jfr rec:s avhandling *Kyrktagningsseden i Sverige*, 1972, s. 223). Han söker inte heller analysera vad konservatismen här kan bero på. Finns det t. ex. en gemensam social eller religiös struktur?

För att ge en bild av de skilda funktioner, som dopet kan ha för människorna, använder sig författaren i likhet med B. Gustafsson av distinktio-

nen mellan instrumentala (s. 111 ff.) och expressiva (s. 122 ff.) tolkningar. I det förra fallet betraktas dopet som ett medel att uppnå vissa syften och i det senare som uttryck för känslor, sammanhållning inom en grupp osv. Då är dopet ett mål i sig själv. Författaren framhåller, att "folkets expressiva förståelse av dopet kan sammanfattas i orden högtid och tradition" (s. 122). Med hänsyn till vilken uppgift dopet fyller för enskilda individer söker han i avhandlingens slutavsnitt åstadkomma en kategorisering av människorna och skiljer därvid mellan kyrkotrogna, kyrkokritiska och kyrkofrämmande. Förutom dopsynen användes individernas kyrkliga aktivitet — dvs. hur regelbundet de deltar i gudstjänster och andra kyrkliga aktiviteter — som indelningsgrund. Det är värdefullt, att en beteendenaspekt här uppmärksammas. Medan de kyrkofrämmande inte alls studerats — dvs. de som varken deltar i kyrkans gudstjänster eller nyttjar de kyrkliga förrättningarna såsom dop, vigsel och begravning — har stor vikt fästs vid att kunna åtskilja de kyrkotrogna och de kyrkokritiska. De förra behöver inte besöka gudstjänsterna regelbundet, utan det kännetecknade utgöres av att deras dopuppfattning överensstämmer med eller inte medvetet avviker från den syn, som kyrkan företräder. De kyrkokritiska däremot använder sig av de kyrkliga förrättningarna vid livets högtider men tar medvetet avstånd från den innebörd, som kyrkan ger dem. Dessa påstående grundar författaren på sina intervjuer och hävdar, att tidigare religionssociologisk forskning inte uppmärksammat, att ett sådant avståndstagande från den officiella kyrkliga hållningen varit så direkt medvetet för människorna. "Detta avstånd mellan den egna tolkningen och kyrkans upplevs inte på något sätt som onaturligt eller oroande" (s. 202).

Vid en närmare granskning av författarens framställning tycks det dock framgå, att individerna har en ganska vag uppfattning om vilken syn kyrkan företräder. Inte heller kan de klart definiera vad de själva lägger in i dopet. Det blir i stället mera oprecisa formuleringar, vilket ju stämmer med erfarenheter gjorda vid tidigare religionssociologiska undersökningar (jfr. ovan). Författaren erkänner också, att "vad Uppsalaundersökningen inte ger svar på är graden av medvetenhet, inte heller med vilken intensitet den kyrkliga tolkningen avvisas och inte heller om avvisandet har sin grund i att man varit rätt

informerad om innehållet i den kyrkliga dopsynen" (s. 203). Här hade han kunnat ställa preciserande frågor om vilken kännedom människorna ägde rörande kyrkans dopuppfattning.

Det mest intressanta i fråga om detta medvetna avståndstagande är att prästen utför en kyrklig handling, som av honom själv och den officiella kyrkliga uppfattningen kan betraktas helt annorlunda än som det upplevs av de berörda människorna, dvs. mottagarsidan för det religiösa budskapet. Detta pekar återigen på vikten av att kunna anlägga en kommunikativ aspekt.

Som slutanförande skulle jag vilja framhålla det värdefulla i att författaren tagit hänsyn till enskilda individer, även om den officiella kyrkliga hållningen kommit att kraftigt dominera på bekostnad av en kommunikationsaspekt mellan präst och församlingsbor på lokal nivå. På mikroplanet behövs ytterligare forskning i framtiden, varvid såväl beteenden som inställningar beaktas. En etnolog anlägger därvid en helhetsaspekt på dopet, varvid även bjudningar, bordsplacering, de inbjudnas relation till den döpte, dopgåvor osv. uppmärksammas. Vid valet av församlingar bör man eftersträva sådana med olika social och religiös struktur — såsom baptistiskt präglade frikyrkobygder respektive orter utan egentligt frikyrkoinslag bland befolkningen — för att om möjligt nå fram till vissa mönster.

I detta sammanhang bör också efterlysas intervjuer med föräldrar, som inte låter döpa sina barn. Vilka motiveringar lämnas och vad får i dessa fall ersätta den kyrkliga dopakten? Genom att erhålla svar på dessa frågor kan ytterligare bidrag lämnas till debatten om sekulariseringen och dess orsaker. Man bör i en sådan kommande undersökning relatera den höga dopfrekvensen i Sverige till de sjunkande siffrorna för sådana kyrkliga förrättningar som konfirmation och vigsel, vilka fram till de sista åren bibehållit en ungefär lika hög frekvens som dopet. Vad åstadkommer att människorna just håller fast vid att döpa barnen, medan de avstår från att ingå äktenskap? Jag känner många exempel på att sammanboende, icke vigda par varit mycket noga med att låta döpa alla sina barn. Det vore värdefullt att genom intervjuundersökningar kunna belysa de folkliga motiveringarna för detta.

Anders Gustavsson

Ellen Andersen: Danske Dragter. Moden i 1700-årene. Fra 1690 til 1790. Nationalmuseet. København 1977. 312 s., ill.

Denna överdådigt rikt illustrerade bok skildrar modedräkten under tiden 1690 till 1790 och den utformning dräktmodet fick under denna period i Danmark. Alltför många framställningar, både vetenskapliga och populära, har behandlat modedräkten som en enhetlig europeisk företeelse och utan vidare sammanställt bevarade dräkter och bilder från olika delar av vår världsdelen utan att ta tillbörlig hänsyn till spridningsvägar och avstånd i både rum och tid samt lokala förhållanden, vilka alla kan ha givit högst skiftande resultat.

Ellen Andersen har skaffat sig en imponerande kunskap och översikt över modenyheternas källor och sedan följt deras spridning. I hennes arbete skildras deras bakgrund och de vägar på vilka de nått den exklusiva krets i Danmark som upptog dessa nyheter som sina. De internationella impulserna blir dansk modedräkt. Författaren har illustrerat sin framställning med ett rikt urval av samtida porträtt, som avbildas i boken både i svart och i färg. Till dessa eleganta modeporträtt an knyter de bevarade dräkterna i danska museer och främst i Nationalmuseets och Rosenborgs slotts rika samlingar. Dräkterna är inte bara fotograferade utan även mönsterritade i skala och kan därför ingående studeras både vad snitt och material angår.

Denna modehistoria har mycket att lära oss i fråga om likheter och olikheter med svenska förhållanden. Men härvid måste man varna en svensk läsare för de språkliga fallgroparna. Inte bara för kjolen som är namnet på mansrocken och ydertøj på gångkläderna, medan overtøj är våra ytterplagg, utan också för nattkappan som i danskt 1700-talsspråkbruk är en kvinnohuvudbonad och ordet påls som också betyder ett vaddeerat ytterplagg. I boken förklaras alla dessa termer och många flera och för den samvetsgranne läsaren kan inga missförstånd uppstå. Det olika språkbruket visar emellertid, hur viktigt det är att få en vederhäftig sammanställning av olika källor som annars skulle kunna uppfattas på felaktigt sätt.

För svensk dräktforskning är vårt sydliga grannlands dräktskick av stor betydelse genom de möjligheter det ger till givande jämförelser. I

båda länderna genomförde statsmakterna i handelsbalansens intresse likartade överflödsförbud. Å andra sidan hade Danmark ett centralare läge i förhållande till modedecentra. I detta sammanhang uppställer sig vissa frågor. Man kan sålunda undra varför broderier på kvinnodräkten varit relativt sällsynta i Danmark, medan de förekommer så rikligt hos oss under 1700-talet. Och hur kan det komma sig att bruddräktsederna liksom sorgdräktens tillbehör varierat i så hög grad mellan de båda länderna? Sådana frågor understryker ytterligare värdet av denna dräkthistorik för svensk forskning. Boken är ett viktigt kulturhistoriskt inlägg på ett område, där mycket ännu återstår att göra i vårt eget land.

I Ellen Andersens bok får man helt klart för sig huvudstaden Köpenhamns dominerande ställning både som infallsport för nyheterna på dräktens område och som den plats där dessa kunde göra sig gällande. Sjävfallet hörde de i första hand hemma i representativa sammanhang. Men gärna skulle man vilja veta hur stor den socialgrupp var som bar dessa dyrbara dräkter, framförallt hur långt deras bruk sträckte sig utanför den kungliga familjen och det kungliga hovet. I hur stor utsträckning bar det förmögna borgerskapet sådana dräkter? Och hur var de adelsmän som vid högtidliga tillfällen iförde sig dessa representativa dräkter klädda i vardagslag, ute på sina gods och gårdar. I Sverige har vi åtskilliga vittnesbörd om att motsättningarna i detta hänseende mellan vardag och fest även bland de mycket förmögna kunde vara mycket stora. En systematisk granskning av bouppteckningarna borde för vårt land kunna ge en viss ledning i detta fall. Belysande är vad Barfod berättar om den stora jorddrotten Fredrik Trolle (1693—1770) på Trollenäs i Skåne. Hans kläder var av den gamla stilen och vid högtidliga tillfällen av den garderob han lät göra sig i Paris 1746. Såsom laglydig vågade han emellertid inte bruka sina galonerade kläder i Sverige, varför han varje år gjorde en resa till Köpenhamn för att vädra dem!

Gunnel Hazelius-Berg

Riitta Pylkkänen: The Use and Traditions of Mediaeval Rugs and Coverlets in Finland. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Archaeological Society of Finland. Helsinki 1974. 154 s., ill.

Denna bok innehåller två för nordisk textilhistoria mycket betydelsefulla arbeten. Det ena gäller broderier, det andra vävnader. Båda handlar om textilier som brukats på finska slott och herrgårdar i kungliga personers eller adelsmäns ägo enligt inventarielistor och fogderäkenskaper från 1530-talet och hundra år framåt samt andra dokument från ungefär samma period.

Det första arbetet som ingår i boken handlar om en sorts broderi som blev mycket uppmärksammat omkring sekelskiftet av textilforskare. Det gäller s. k. intarsia- eller mosaikbroderi (även kallat skarvsöm), kombinerat med applikation. Medeltida täcken i dessa tekniker har bevarats som kyrkotextilier i både Sverige och Finland och beskrivits bl. a. av A. Branting och A. Lindblom i deras stora verk *Medeltida vävnader och broderier i Sverige* 1928. De mest kända är de s. k. pällarna från Skepptuna och Dalhems kyrkor i Sverige och Masku kyrka i Finland. Pylkkänen konstaterar att man i detta sammanhang får tolka ordet päll, pallium, i dess ursprungliga betydelse som täcke att breda ut och ovanpå ett föremål — alltså inte som ett tygstycke att bära medelst fyra stänger, t. ex. som brudpäll över ett brudpar. De ifrågakvarande täckena är för tjocka och tunga för detta.

De tyger som ingår i täckena består av ylle, och de har valkats, varför broderiet också kallats vadmalbroderi. Tygbehandlingen innebär att vävnaden blivit tätare och inte rispar upp sig i kanterna, då mönsterfigurerna skärs ut.

Genom broderitekniken och en klar färgsättning har en särpräglad mönstring åstadkommit. I regel utgörs mönstringen av rutor med två kontrasterande färger som sammanfogats till ett täcke. I rutorna framställs vanligen djur som anses ha haft symbolisk betydelse, t. ex. lejon, grip, örn och hjort. I skarvarna mellan mönsterfigurerna är sömmarna täckta med guldskinnsremсор, ibland linneremсор, som sytts fast med linnetråd.

Det äldsta kända broderiet av detta slag i Norden är det nu försvunna "antependiet" i Östra Stenby kyrka, Östergötland. Det avbildades av N. M. Mandelgren i hans arbete "Samlingar till

svenska konst- och odlingshistorien" 1866. R. Pylkkänen håller det för troligt att denna typ av intarsiabroderi introducerades på nordiskt område i och med detta täcke, som tillverkats med Torgil Knutssons och den tyska furstinnans Hedvig von Ravensbergs vapen till deras bröllop år 1303.

Det är R. Pylkkänens stora insats att hon genomgått inventarielistor, fogderäkningar m. m. och jämfört deras beskrivningar av textilier med bevarade. Hon har också kunnat rekonstruera hela täcken med hjälp av små textilfragment och arkivaliska uppgifter. "Av en händelse" fann hon i Sauvo kyrka ett stycke broderi under prästbänken, som var gjord av delar av en medeltida korstol. Ett större bit av samma täcke som senare påträffades beaktades och fogades till.

Ett särskilt avsnitt behandlar bruket av bår- och gravtäcken, ett annat intarsiabroderiets orientaliska ursprung. Gamla kyrkliga textilier har ofta från början tillhört kungliga personer eller adelsmän och senare blivit donerade till någon kyrka. Ett täcke i en kyrka kan sålunda tidigare ha prytt en bädd, som skulle få en speciellt ståtlig prägel. Kyrkoinventarier visar att täcken med intarsiabroderi med guldskinnsremсор har använts som bårtäcken i början av 1600-talet vid sidan av andra sorts täcken, bl. a. i dubbelväv. Broderiet har också använts i bänkdynor, hyenden o. dyl. Enklare ylleintarsiaarbeten har framställts på kuddar m. m. under senare århundraden.

R. Pylkkänen beskriver utförligt de finska täckena, bl. a. det från Masku, som tidigare på grund av en inskription bestämts som ett arbete från Nädendals kloster men som Pylkkänen nu snarare anser ha blivit utfört på något slott i närheten under ledning av en slottsfru som uppfostrats i Nädendal. Det är ju känt att textila nyheter spritts genom kloster och storgods till en större allmänhet. Det är också klarlagt hur mönstren levat kvar i folkkonsten genom århundraden. I t. ex. A. Lindbloms uppsats från Bysans lejon till Skånes varulv (Fataburen 1932) beskrivs en sådan mönstertradition. Ursprunget till täckenas mönsterfigurer, vanligen symboliska djur, kan spåras just till de bysantinska sidenvävnadernas mönstring men också till tidigt medeltida konsthantverksprodukter i järn och läder samt i bokilluminationer. Konsttraditionerna har också i Pylkkänens bok förts vidare bakåt i tiden till högstående orientalisk konstutövning.

Den andra delen av boken är en engelsk översättning av det på finska 1967 utgivna arbetet *Ryijy-perinteitä 1500- ja 1600-luvulta* (Rya-traditioner från 1500- och 1600-talen), som utförligt har anmälts av Hjärdis Dahl i *Rig* 1970 s. 41 ff. Sammanfattande kan sägas om båda arbetena, att Pylkkänens metod att jämföra de gamla textilierna med arkivaliernas uppgifter har givit många värdefulla resultat ur både mönsterhistorisk och kulturhistorisk synpunkt. Källhänvisningar och föremålsbeskrivningar i en vidlyftig notapparat ger grundlag för vidare forskning.

Gertrud Grenander Nyberg

De svenska landskapslagarna. I komplett översättning, med anmärkningar och förklaringar av *Ake Ohlmarks*. Stockholm 1976. 711 s., ill. Pris c: a kr 420.—

Den mycket flitige Åke Ohlmarks har nyöversatt de svenska landskapslagarna med Carl Johan Schlyters utgåva som förlaga. Eftersom de flesta redan finns översatta genom Holmbäck-Wesséns utgåva från 1933—1946 förklarar Ohlmarks i förordet att en nyutgåva är nödvändig, därför att under den tid som förflutit sedan Holmbäck-Wessén utgavs har "åtskilligt hänt såväl i den laghistoriska som fornsvenska språkforskningen". Holmbäck-Wesséns "grammatik och stilistik [är] redan föråldrad" och deras översättning ger inte full rättvisa åt "det fornsvenska lagspråkets mårgfulla pregnans, korthuggna kärnfullhet, primitivt knaggliga drastik och ofta avsiktligt lapidarisiska dunkelhet. Var generation har också absolut rätt till sin egen tids tolkning av de stora klassikerna". Det skulle säkerligen vara mycket givande att detaljerat undersöka i hur hög grad Ohlmarks verkligen svarar upp till sina föresatser. I det följande kommer emellertid bara några enstaka lagrum att granskas för att se i vad mån Ohlmarks tillgodogjort sig senare tids rättshistoriska forskning. Av de citerade exemplen kan läsaren själv sluta sig till om nyöversättningen gör bättre rättvisa åt fornsvenskan och samtidigt har en modernare grammatik och stilistik än Holmbäck-Wesséns översättning.

I *Rig* 1939 (s. 205 ff) har Carl Ivar Ståhle behandlat *Upplandslagens konungabalk* 10: 6. Paragrafen har här sitt intresse därför att jag tror att

den ställer frågan hur långt man "rent språkligt och lexiografiskt närmare [kan] följa de fornsvenska texterna i deras Schlyterska gestalt" (Ohlmarks i inledningen s 11), samt i vad mån han faktiskt har tillgodogjort sig forskningen efter Holmbäck-Wesséns utgivande. Bötesbestämelsen vid försummelse att erlägga konungs utgårdar lyder hos Schlyter:

"Sitæ landboær quærrir þe ræthlikæ aghu ut giöræ, ællr þiænistu mæn, ællr andri böndær, þe ær böndær kunnu æi ræt aff fa. Þo at þer kræfwîn þæt fore garþi hans. Þa aghi kunungær wald at lata takæ aff garþi þeræ hwat han will fore þe utgieærþ, ok saköri mæþ. Þæt ær þrir örær, fore witinæ ok þre marker fore hampnunæ."

Hos Holmbäck-Wessén:

"Sitta landbor kvar, som rätteligen skulle fullgöra utgårdar eller man i konungens tjänst eller andra bönder, som bönderna ej kunna få sin rätt av, fastän de kräva den vid deras gård, då äge konungen rätt att låta taga ur deras gård vad han vill för denna utgård och därtill böter; det är tre örar för var enskild och tre marker för var hamna."

Hos Ohlmarks:

"Sitta landbor kvar som rätteligen äga att utgöra, eller tjänstemän eller andre bönder, som bönderna ej kunna få rätt av änskönt de kräva det för hans gård, då äge konungen välde att taga av deras gård vad han vill för den utgård och saköre med, det är tre öre för vitet och tre marker för hamna."

"Det fornsv *vit(t)* skulle sålunda betyda 'vägande, vikt, vägd eller i viktenheter beräknad vara', här med den speciella innebörden 'viss uppvägd kvantitet fläsk och smör'. Bötesbestämelsen *Þrir örær fore witinæ* innebär sålunda, att vederbörande är skyldig att betala 3 örar i böter för varje viss kvantitet fläsk och smör [...] som ej i rätt tid erlagts till konungens uppborädsman". (Ståhle a.a. s. 210.)

För mig är Ohlmarks "tre öre [— Varför inte örar?] för vitet" helt obegripligt. Kan man vrida tiden tillbaka i språkförståelse? Vem förstår verbet *utgöra* i betydelsen betala skatt? (Substantivet *utgård* har levt längre). Vem lägger inte ett modernt begrepp i ordet tjänsteman? Måste inte kunskap om det gamla språket ligga bakom en Ohlmarks översättning? Det är naturligtvis en avvägningsfråga hur nära originaltexten man skall gå. Men går man så nära att

man lika gärna kan läsa urtexten, så förstår jag Schlyters egen motvilja mot översättningar.

I manhelgsbalken 12: 5, Upplandslagen, talas om ett redskap, som kastats mellan smedja och gärde, "hakæ ok hambri". Ohlmarks översätter det till hake och förklarar att hake = tång. Erik Holmkvist har i Arkiv för nordisk filologi 1951 utrett att det är fråga om ett lätt, bärbart städ.

Ragnar Hemmer kritiserade Holmbäck-Wessén för att ha misstolkat ett dråpsstadgande i Upplandslagens manhelgsbalk 10: 1 liksom i Södermannalagens manhelgsbalken 25: 1 (Tidskrift utg av Juridiska föreningen i Finland 1964 s 429 ff). Ohlmarks gör en liknande tolkning som Holmbäck-Wessén. Jämför man texten "Vill han [målsäganden] efter hämnd leta, då utfäste han [dråparen] för hundaret och länsmannen bot för brott sina" (UL) med kommentaren "Målsägare får hämnas bara om han först själv utfäst böterna till kronan och hundaret (stadgande som söker stävja hämnden)" så inser man att dessa logiskt inte passar ihop.

I Upplandslagen Manhelgsbalken 12: 4 ingår ett fridsstadgande som varit föremål för tolkning av såväl Hasselberg (Visby stadslag och sjörätt, 1953, s 174 f) som av Hemmer. (Tidskrift utg av Jur. för. i Finland 1954 s 4 ff). Hemmer vänder sig mot Hasselbergs tolkning av "garþi" som "inhägnad", vilket skulle innebära en särskild torgfrid. I stället anser han Holmbäck-Wesséns "till gård" vara det riktiga. Ohlmarks översätter med gärde.

I företalet till Hälsingelagen anges förste utgivaren till Jonas Bureus, vilket enligt Axel Nelsons utredning (omtryckt i Rättshist. studier II 1957 s. 54 ff) är en gammal missuppfattning. Det skall vara kusinen Johannes Bureus. Frågan är fortfarande under diskussion.

I Upplandslagens "Vidboabalk" (om grannars förhållanden till varandra) (Holmbäck-Wessén har "Byalagsbalk") översätts "*gangæ a mat ok malæ me bondæ*" med "gånga de på mat och målalön hos bonde", översatt av Holmbäck-Wessén med "gå de hos bonden för mål och mat". Hasselberg påpekade i en recension om ett närliggande stadgande i landslagen att "i och för sig kanske översättningen [...] sägas vara korrekt. En nusvensk läsare kan emellertid knappast undgå att få uppfattningen, att det här gäller arbete mot kost och logi utan lön. Och i varje fall

bortskymmes stadgandets egentliga innebörd, detta var att ange de två sätt varpå tjänstele-goavtal blev bindande, nämligen antingen genom att den anställde mottog fästepenning eller genom att han faktiskt inträdde i tjänsten". (Historisk tidskrift 1966, s 193).

I företalet till Dalalagen säger Ohlmarks att Dalalagen måste ha utarbetats efter 1298. Vad han grundar detta på sägs inte. När Wessén gav ut facsimilutgåvan (det stora facsimilverket Corpus codicum suecicorum medii ævi finns för övrigt inte med i förteckningen över tidigare utgåvor) kom han fram till att Dalalagen sannolikt är skriven opåverkad av Upplandslagen (som stadfästes 1296) eller som Stähle skriver: "Det är i själva verket svårt att i Dalalagen finna en enda formulering som klart tyder på att dess redaktör suttit med Upplandslagen framför sig" (DN 25/10 1964). I stället återger Ohlmarks den från K. H. Karlsson (Historisk tidskrift 1889) hämtade kunskapen att Dalalagen kodifierats efter Upplandslagen.

Sin närhet till äldre framställningar visar Ohlmarks också i kommentaren till inledningen till Smålandslagens kyrkobalk, där det sägs att påbudet om "gisslan och grid" för alla smålänningar måste ha tillhört en nu förlorad konungabalk, Folke Dovring har i Arkiv för nordisk filologi 1947, s. 258 f., en teori som leder till direkt motsatt resultat, dvs. att gamla tingsfridsbestämmelser gått till konungabalkarna.

Det till sitt yttre mycket eleganta bandet innehåller svea- och götalar (Dalalagen, Södermannalagen, Upplandslagen och Västmannalagen, Västgötalagarna med Lydikini excerpter, Gutalagen, Östgötalagen och Smålandslagen) samt Bjärköarätten och Visby stadslag och sjörätt. Härtill finns Skånelagen, skånska kyrkorätten och skånska stadsrätten såsom appendix. Det är alltså ett jättearbete som Ohlmarks gett sig på. Det är också här ogörligt att detaljgranska verket. Det är ingen vetenskaplig edition — det gör såväl inledning som kommentarer fullt klart — men vad är det? Vem skall läsa arbetet? Mängder av detaljfrågor sticker upp under läsningen (Varför skriver Ohlmarks gång på gång lycklar när Schlyter skriver nycklar? Vad menas med Skånes landslag? Från när är den äldsta kartan över Stockholm? Varför har bilderna inte bättre identifikation? Etc, etc.)

Som nöjeläsning, utan sidoblickar på att det rör sig om historiska dokument, är boken trevlig att läsa med sin arkaiserande stil. Men vad som hänt inom rättshistorisk forskning som för-änlett Ohlmarks till en nyöversättning skulle vara intressant att få veta. Det finns uppenbarligen väldigt mycket som han inte känner till.

Gunnel Hedberg

Frans Michael Franzén: Resedagbok 1795—1796. I urval och med inledning av Anders Hernmarck. LT. Stockholm 1977. 251 s., ill.

När turisterna i våra dagar söker sig till andra platser än Söderns soldränkta stränder, är målet vanligen en storslagen och säregen natur och/eller ett främmande lands byggnadsminnesmärken och museer med deras samlade skatter av konst- och kulturföremål. Så har det emellertid inte alltid varit. 1600-talets turister som mestadels bestod av högadelns ungdomar och deras præceptorer uppsökte i stället de berömda europeiska universitetsstäderna och de där verksamma lärda. Nästa århundrade kom de rena nyttighetssynpunkterna att dominera och resenärerna ville i första hand vinna kunskap om näringslivet i alla dess yttringar: jordbruk, industri, handel etc.

Mot 1700-talets slut skiftar bildningsresorna ånyo i viss mån karaktär. Parallellt med att de romantiska strömningarna växte sig kraftiga inom litteraturen och bildkonsten, uppsökte de som färdades i främmande länder i första hand de estetiska skådeplatserna, inte minst opera och teater. Så var fallet också med den nyutnämnde bibliotekarien vid Åbo akademi Frans Michael Franzén, när han 1795 23 år gammal begav sig ut i Europa på en studieresa som kom att vara ett och ett halvt år.

Av gammalt var det vanligt, att dessa resenärer skrev ned sina iakttagelser antingen i en dagbok eller i form av brev till hemmavarande. Franzén för sin del förde mycket utförliga anteckningar under sin utlandsvistelse. Denna dagbok, som omfattar nära 800 tättskrivna sidor, har länge varit känd och även utnyttjad inom litteraturhistorisk forskning. Först nu har den emellertid utgivits av trycket i ett fylligt urval. Förtjänsten

härav tillkommer en sentida ättling till Franzén, nämligen redaktören Anders Hernmarck.

Franzéns resa, som tog sin början i maj 1795, gick via Köpenhamn till Hamburg och flera andra tyska städer. Över Brüssel och Antwerpen färdades han vidare till Holland och till Paris. Till slut besöktes England, inte blott London utan flera andra städer och t. o. m. Wales, som Franzén fann vara "fullkomligen Tavastland, blott att sjöar feltes". I Brecon inköpte han "en välsk ABC-bok" och påbörjade ett studium av språket under ledning av en man som på en gång var stadens bokhandlare och skomakare!

Reseskildringen vittnar i allt om en klarögd iakttagelseförmåga och ett brett intresseregister. Även om anteckningarna i de flesta fall har karaktären av snapshots är de ofta träffande och har inte sällan ett betydande allmänt intresse. För att bara nämna ett exempel! Det hade inte gått många år efter den franska revolutionen, när Franzén gästade Paris och skrev om ordet *Muscadin*, att det är "ett gammalt fransyskt ord, som betyder parfumerad sprätt, upptogs igen den tiden då det hörde till patriotismen att ha smutsigt linne, långböxor, okammat hår, röda mössor eller svarta peruker. *Muscadiner* kallades vart fruntimmer som bar hatt, ty det var en tid, då mössa utmärkte låg härkomst och hatt förmåhet. Därför såg jag så litet hattar i Paris ännu."

Vad som särskilt intresserade Franzén var som redan nämnt teaterlivet på de platser han gästade och hans insiktsfulla och många gånger temperamentsfulla granskning av föreställningarna upp- tar en god del av hans reseskildring. Det är egendomligt att tänka sig, att denne man sedermera, med undantag för tio år i huvudstaden, tillbringade decennierna först som kyrkoherde i Kumla i Närke och sedan som biskop i Härnösand. För en kvalificerad bedömare av scenisk konst, som han visar sig vara, måste hemlandets torftiga resurser på detta område ha framstått i särskilt stark relief.

Kanske ännu märkligare än detta livliga intresse för de estetiska sidorna av kulturlivet är den uppmärksamhet som Franzén ägnade åt tidens samhällseliga välfärdsanordningar. Han besökte arbetshuset i Amsterdam, invalidhotellet och hittebarnshuset i Paris, sjukhus där och i London, fängelset i det engelska Salford och det namnkunniga sinnessjukhuset i Bedlam. Om förhållandena på dessa ställen lämnar han kortfattade men upp-

lysande besked, präglade av en viss litterär sentimentalitet men också av stark social ansvarskänsla. Som bekant står han inte ensam i detta hänseende bland tidens turister. Jag behöver endast erinra om Erik Gustaf Geijers engelska resa eller, för att ta ett exempel från en utlännings besök i vårt eget land, Francisco de Mirandas resejournal 1787. Med turismens ringa omfattning den gången var det också möjligt att lämna tillträde till sådana inrättningar och institutioner, där man i våra dagar i stort sett endast kan mottaga yrkesmän och nära anhöriga.

Sammanfattningsvis kan sägas, att Franzéns reseedagbok erbjuder en fängslande läsning från första början, då man lägger ut från Beckholmen i Stockholm, där "matrosernas hustrur hade följt

dem hit och sutto på bryggan med tårar i ögonen och smörgåsar i händerna och sågo på vår avresa". Lika okonventionellt slutar skildringen, när man den 9 september 1796 stiger i land i Helsingborg: "Att vi voro i Sverige övertygades vi av den raska militären, den dåliga stan, den yppiga måltiden, de många flugorna, de skällande hundarna."

Anders Hermarck har lagt ned ett mångårigt arbete på utgivningen av dagboken. Franzéns erkänt svårlästa piktur har härvid varit ett stort hinder att övervinna. Till texten är fogade ord-förklaringar och omsorgsfulla kommentarer samt ett antal vackra och välvalda illustrationer.

Gösta Berg

KORTA BOKNOTISER

Frans Lofström: Kring Sandhammaren.
2. uppl. Walter Ekstrand Bokförlag. Lund
1977. 277 s., ill.

När en rikspublikation vill presentera en lokalskildring bör ju läsarna omgående få en orientering om belägenheten. Det torde dock inte behövas ifråga om Sandhammaren. Namnet lokaliseras nu dagligen i väderlekstjänstens sjörapporter. Och som "Sveriges största skeppskyrkogård" har Skånes sydöstra hörn haft en tragisk ryktbarhet. Dramatiskt återberättade minnen från sjöolyckor vid denna kust upptar en stor del av Frans Lofströms bok, vars första upplaga utkom 1946. Märkliga är också de räddningsbragder som utförts sedan livräddningsstationen här tillkom 1855. Fyrarna från 1862 (de var i början två stycken) minskade visserligen antalet sjöolyckor men avskaffade dem ingalunda, inte ens sedan segel ersatts med maskinkraft.

Men Lofströms bok handlar inte blott om sjö och strand utan också om landområdet innanför Sandhammaren: om Hagestads by och om dess järar, mossa- och backaskiften (den s. 15 återgivna kartan är från 1732, icke 1772). Trots åtskilliga år yngre än förf. hade anmälnaren själv tillfälle att, redan ett par årtionden tidigare, alltså i början av 20-talet, göra uppteckningar i dessa trakter men i ett annat syfte än Lofström, de gällde främst speciella sägner, seder och trosföreställningar. Det var viktigt nog, många berättare var födda på 1830-talet. Men det var också min egen hemby

det gällde, till en ringa del därtill den egna fädernegårdens ägor. Nackdelen med den begränsade och ensidiga uppteckningsmetoden har sedermera kommit att stå smärtsamt klar. Vad som förlorades ha Lofström istället fått fram: orsakerna, helheten, sammanhanget i områdets utveckling. Där har skett bosättning, utdikning, uppodling, plantering. Förändringar som jag delvis själv levde med i men utan att skriva ned något om.

Den mäktiga upplevelsen av den forna heden på järarna står för längesedan inte att få, en bred kustväg går här. Men på andra sidan denna sträcker sig backaskiftena. Här kunde naturen ibland förändra men också självlåka. Förhärjande stormar är tidfasta och dokumenteras i höga sandvallar. Lyriskt har Lofström skildrat den forna säregna skönheten inom området. I backaskiftena är denna i många delar ännu bevarad.

S. S.

Harald Wideen: Femton antikvariska stycken. Skara 1977. 115 s., ill.

Byggnadsantikvarien i Göteborg, docenten Harald Wideen, har alltsedan unga år, vid sidan av flera utförligare vetenskapliga arbeten på arkeologiens och konsthistoriens fält, framträtt som en flitig bidragsgivare till tidningar, tidskrifter och andra seriepublikationer. Han har haft den goda idén att

samla 15 av dessa smärre uppsatser i en liten volym med ovan anförda titel. Boken ingår i den anrika serien Västergötland. Bidrag till landskapets kulturhistoria och naturbeskrivning. Wideen är f.n. sekreterare i den kommitté som utger dessa publikationer.

Det är naturligt, att de här sammanförda studierna handlar om förf.:s hemlandskap. Barnfödd i Skara har han ägnat en stor del av sin forskargärning åt denna åldriga kulturbygd. Men här är hans register mycket brett, såsom exemplifieras också av den nu utgivna skriften. För att bara nämna några exempel behandlas här sambandet mellan en runsten, som nu sitter inmurad i Ås kyrka, och det vikingatida danska borglägret Fyrkat, de västgötska medeltida gillena, som spelade en så viktig roll i landsbygdens liv, den västgötske skalden Arvid August Afzelius förhållande till folktraditionen, en grupp kristusporträtt och deras sydeuropeiska förebilder, den omfattande produktion av kyrkklockor som härrör från en yrkesman i Skara etc.

Med sin bok vänder sig Wideen främst till den intresserade allmänheten. Forskaren måste i de flesta fall söka sig till de ställen, där uppsatserna tidigare varit publicerade, för att där ta del av källhänvisningar och ett fylligare bildmaterial. Ur denna synpunkt är det att beklaga, att förf. inte underlättat sökandet efter dessa ställen. Han hänvisar endast till de båda bibliografier över hans skrifter som sammanställts av biblioteksrådet Nils Sandberg och som trycktes 1962 och 1972. Bland de "antikvariska styckena" ingår emellertid även senare publicerade undersökningar, t. ex. om den s. k. Biskop Brynolfs stövel, tryckt i tidskriften Livrustkammaren så sent som 1977.

Med nöje följer man emellertid förf.:s lärarika vandring bland kulturminnena och delar hans upptäckarglädje, när han ser sig i stånd att bena upp de ofta intrikata problem som är knutna till dessa. Det sker på ett anspråkslöst sätt, men samtidigt med inslag av en underfundig humor.

G.B.

Ingeborg Waern Bugge: I min mormors hus. Norstedts. Stockholm 1977. 322 s., ill.

Arkitekten Ingeborg Waern Bugge gick visserligen i skola i Göteborg men om man bortser härifrån kom hon att växa upp i sin mormors hus. Mormodern hette Ebba Malmberg och var sedan unga år änka efter den dalsländske bruksdisponenten Wilhelm Waern. När hon fick lämna det stora huset på Billingsholm byggdes åt henne ett änkesäte vid Lax-

sjöns strand som fick namnet Björkås. Byggnaden här, belägen på Baldernäs mark, stod färdig 1898.

Genom att Björkås inte hade något jordbruk eller var förbundet med något annat näringsfång fick livet där helt naturligt en något annan prägel än på de vanliga herrgårdarna. Men mycket var sig också likt: heminredning, hemsysslor, levnadsvanor och livsåskådning. Mormodern synes ha varit en mycket typisk representant för sin tid och sin samhällsklass, dessutom en företrädare som väcker på en gång respekt och sympati. Dotterdottern förstår också att ge en levande och åskådlig framställning av förhållanden och händelser i denna avskilda miljö. En del av denna förmåga har hon väl ärvt efter sin skrivkunniga och mångsidigt begåvade moder, Elisabeth Waern Bugge. Men hon har därutöver en stor förmåga att konkret och exakt skildra allt det som människan omger sig med i sitt dagliga liv. Man kan förmoda att hon blivit ytterligare skolad härför i sin yrkesutövning.

Förf.:s språk kan väl understundom, särskilt i naturskildringarna, bli något blomstrande, men den kulturhistoriskt intresserade kan inte nog uppskatta den mängd av kunskap om livsföringens alla detaljer som läsaren får del av. Skildringen behandlar dels själva miljön, dess uppkomst och funktion, dels årets gång med alla dess fasta punkter i form av högtider och olika arbetsmoment. Det hela formar sig till en nästan enastående skildring av livet på en liten svensk herrgård. Med ömsint hand blir också människorna karakteriserade och insatta i sitt sammanhang.

Slutligen får vi del av förf.:s allmänna reflexioner om dessa för en yngre generation helt främmande förhållanden. Hennes ord är präglade av klokhet och människokänedom. Det nostalgiska draget har hållits inom rimliga gränser och man behöver inte tveka om att förf. väl inser sin ställning som skildrare av en för alltid svunnen epok.

G. B.

Gunnar Hélén: Fröken på Tagel. En gård, en släkt, ett levnadsöde. Albert Bonniers förlag. Stockholm 1977. 292 s., ill.

Välborna fröken Adelheid Emma Otburgis von Schmiterlöv, född 1875 och död 1959, konstnär och under 76 år ägare av medeltidsgodset Tagel i en utkant av Varend — redan dessa korta notiser fångar intresset. Därtill kommer att sagda adelsdam efterlämnade utförliga memoarer som äger både kultur- och personhistoriskt värde. Och som hon kan berätta! Med kultiverad finess, med finstämd inlevelse och med livfull konkretion (som

tycks vara kvinnliga berättares nådegåva) beskriver hon människorna och livet på Tagel, där tiden stod stilla alltmedan utvecklingen rusade framåt utanför dess gränser.

Där möter en lång rad särartade gestalter livslevande: farmodern Jetchen, som var född i kung Adolf Fredriks tid, fadern den tyske officeren, som haft Bismarck under sitt befäl, den vinddrivne "Morbror Claudius", som bodde som ett slags Lagerlöfsk kavaljer på Tagel, samt framför allt morföräldrarna, den allvarlige Wilhelm Rappe och hans idoga maka Mathilda von Schmiterlöv. Till sammans förbättrade och förskönade de Tagel och gjorde herresätet till en av knutpunkterna i den nyevangeliska väckelsen i Småland. Där förekommer även lärda från Lund, som senare i tiden blev professorer: den underfundige "morbror August" (Quennerstedt), zoolog, Karl XII-dyrkare och fin penn-tecknare samt den mera robuste kusinen Wilhelm von Sydow, redan i ungdomen skicklig versmakare och överdådig sagoberättare.

Centralgestalten i memoarerna är naturligtvis fröken Adelheid själv, senare mest känd som "fröken på Tagel". Med både förundran och beundran läser man den öppenhjärtiga skildringen av hennes inre och yttre utveckling. Ehuru kuschad av både modern och de många mostrarna — hon blev tidigt faderlös — och trots den instängda pietistiska atmosfären i hemmet på Tagel lyckades hon forma sig till en självständig personlighet som med alla inre problem kunde utåt visa en verklig resning och självständighet. Av pietet för släktarvet avbröt hon en lovande konstnärsbana och övertog skötseln av gården, som hon ägt sedan hon var åtta år men där hon dock först efter moderns död — hon var då 28 år — blev den verkliga härskarinnan. Sedan vidmakthöll hon under ett långt liv traditionerna från fädernas tid. Vid hennes död övergick den stora skogsegendomen genom testamente till en stiftelse, avsedd att främja främst skogsforskningen.

Utgivaren av memoarerna, som under sin landshövdingetid var ordförande i den nämnda stiftelsen, fängslades så av den gamla gården och dess härskarinna, att han beslöt publicera memoarerna. Han har därvid följt Life and letters-metoden, som är så vanlig i den engelska memoarlitteraturen, men utformat den på sitt eget sätt. Han varvar sina egna forskarrön, erfarenheter och funderingar ("Inpass av Gunnar Helén") med bitar ur memoarerna ("Adelheid berättar") att man stundom frågar sig vilken av de två som egentligen avses vara huvudpersonen i boken. Hellre hade man velat läsa dessa utsökta levnadsminnen i ett sammanhang, gärna som sed är med en introducerande inledning och med upplysande kommentarer. Den vackert illustrerade volymen innehåller ett välbehövt, dock inte fullständigt personregister (en liten rät-

telse må göras i det: den kyrkoherde S. M. Westdahl i Mjällby som omtalas s. 39, hette C(arl) M(agnus) Westdahl och var kyrkoherde i Karlshamn).

Hg Pl.

Ann-Sofie Kälveborn (red.): Utvandring. Den svenska emigrationen till Amerika i historiskt perspektiv. Wahlström & Widstrand. Stockholm 1973. 288 s., tab. och diagram, ill.

Ulf Beijbom: Amerika, Amerika! En bok om utvandringen. Natur och kultur. Stockholm 1977. 264 s., ill.

Under halvtannat årtionde har den svenska emigrationsforskningen träget sysslat med den stora utvandringen till Amerika och utgett ett stort antal specialundersökningar kring det rika ämnet. Nu är tiden inne för sammanfattningar och översikter. Det vetenskapliga standardverket härvidlag är Uppsalaprojektets digra "Summary" genom boken From Sweden to America (rec. i Rtg 1978:1). Men även den stora, endast svenskspråkiga allmänheten har blivit tillgodosedd. Redan 1973 utgav en av de flitigaste medarbetarna i Uppsalaprojektet, dr A.-S. Kälveborn en samlingsvolym om utvandringen (med förlagets något förbryllande underrubrik "En antologi", vilken term som bekant anger "vald samling dikter o.d." enligt Sv. Akad. ordlista).

Arbetets målsättning att "i överskådlig och tämligen lättillgänglig form så allsidigt som möjligt presentera de senaste årens forskningsresultat för en större publik" (s. 9) synes ha blivit utmärkt förverkligad. De tio författarna har i de flesta fall deltagit i Uppsalaprojektet och har här redovisat mera kortfattat de resultat de nått inom sitt specialområde. Innehållet sammanfaller sålunda till stor del (dock inte helt) med den ovan nämnda engelska sammanfattningen. En mångfald kartor, tabeller och diagram åskådliggör framställningen. Person- och sakregister finns också. Dessutom förekommer efter anglosachsiskt mönster en presentation av de olika författarna och deras vetenskapliga insatser.

Om denna samlingsvolym framför allt vill klargöra de många olika problem som sammanhänger med Amerikaemigrationen, söker U. Beijboms bok konkret åskådliggöra emigrationens motiv, förlopp och resultat. Därför finns inga källhänvisningar och noter; i stället har stor vikt lagts vid illustreringen. Ja, man kan nästan beteckna arbetet som en bilderbok med åtföljande klargörande text. Förf., som är chef för Emigrantinstitutet i Växjö, har också haft till sitt förfogande ett synnerligen rikt

material att ösa ur. De många porträtten, både av enskilda och av grupper, de talrika bostadsexteriörerna och interiörerna, såväl från Sverige som från Amerika, de varierande annonserna och andra trycksaker — allt detta ger en fängslande bild av den svenske emigrantens öden från den enkla torvan i Sverige till det nya hemmet på prärien.

Det bör framhållas att den fortlöpande texten trots den populära framställningen bygger på solid källforskning och grundlig kännedom om hela emigrationsproblematiken. De omfattande person- och ortsregistren är i en bok av detta slag helt outhärliga (för att inte läsaren skall bli alltför konfunderad må påpekas att *Emil Skarstedt* s. 229 skall vara den kände journalisten och mångfrestaren *Ernst Skarstedt*, som omnämnes på ett antal ställen i boken).

Hg Pl.

Nyförvärv av nordkalottlitteratur / Valikoima pohjoiskalottikirjallisuutta. 1966—1973. Sammanställd av Carin Ullberg. Utg. i samarbete mellan Tornedalens bibliotek och Norrbottens museum. Norrbottens museum. Luleå 1977. 174 s.

Elva bibliotek från Nordkalotten, dvs norra Sverige, Finland och Norge, har gått samman om en katalog över nyförvärven 1966—1973. Det är en imponerande samling litteratur biblioteken redovisar. Katalogen omfattar litteratur från alla tider, varför man inte bör låta sig förvillva av anskaffningsåren utan kan begagna förteckningen som en allmän översikt över nordkalottlitteratur.

I själva verket innehåller katalogen mer än titeln utsäger. Begreppet *Nordkalotten* borde ju, för att svara mot den bild namnet ger, omfatta hela den cirkumpolära regionen. Föreliggande katalog gör det. Men den cirkumpolära litteraturen står inte i en klass för sig utan har kringspritts i de vanliga biblioteksklasserna. Ett anmärkningsvärt cirkumpolärt förvärv, gjort av hela fem bibliotek sammanlagt i alla tre nordkalottländerna, är den stora *Arctic bibliography* i 15 delar, som annars finns i ett fåtal bibliotek i det övriga Norden. — Finska och samiska boktitlar borde, som förr var fallet i den svenska vetenskapliga accessionskatalogen, översättas till svenska (eller norska).

Alla medverkande bibliotek är folkbibliotek. Biblioteken vid de nordiska institutioner, som idkar samforskning och cirkumpolär forskning, har ej medtagits. Tog man t.ex. med *Laponica*-samlingarna vid biblioteken vid Nordiska museet i Stockholm, Åbo Akademis bibliotek, Umeå universitet, Norsk folkemuseum i Oslo och Tromsø museum och kanske några andra, hade man en alltäckande nor-

disk katalog över nordkalottlitteratur.

Majoriteten av de i nyförvärvskatalogen deltagande biblioteken, sex av elva, är belägna i Norge och Finland, som begagnar Deweys decimalklassifikation. Trots detta har utgivaren valt att tillämpa det svenska klassifikationssystemet. Om en allnordisk katalog enligt ovan föreslaget mönster kommer till stånd borde klassifikationssystemet övervägas — kanske vore Dewey här lämpligast.

Carin Ullberg har sammanställt förteckningen. Hon har all heder av sitt arbete som är tillägnat "minnet av Harald Hvarfner och Krister Ullberg, de två som visade mig vägen till Nordkalotten".

Bara en liten anmärkning mot hennes förord. Hon säger där, att "alltsedan Olaus Magnus' tid har många författare skrivit om Nordkalotten". Har hon glömt Ottars skildring av sin färd till Nordkalotten som förekommer i kung Alfreds anglosaxiska översättning av Orosius världshistoria cirka 675 år tidigare än Olaus Magnus?

S. A.

Carl Johan Holm: Anteckningar öfver fälttågen emot Ryssland åren 1808 och 1809. Stockholm 1836. Facsimile-upplaga med en inledning om Carl Johan Holm av Gösta Holm. Walter Ekstrand Bokförlag. Lund 1977. XII + 147 + 8 s., 4 kartor.

"Jag tog den första bok jag fann/ blott för att döda tiden/ det var en skrift av onämnd man/ om sista finska striden" — de välbekanta orden är Johan Ludvig Runebergs i "prologen" till *Fänrik Ståls sägner*. "Skriften" var inte något romantiskt påfund av skalden. Den existerade i verkligheten men var inte anonym. År 1836 — tolv år före *Fänrik Stål* — utkom i Stockholm prosten Carl Johan Holms skildring av det finska kriget 1808—1809. Författaren hade varit fältpräst vid Savolaksbrigaden från fälttågets början ända till dess slut. Under svåra strapatser hade han vandrat till fots 370 mil och bevittnat elva drabbningar, nio i Finland och två i Sverige. Han visste alltså vad han talade om och påpekar att han endast ville berätta vad han visste hänt och sant vara.

Det är verkligen fascinerande att jämföra de högstämda *Fänrik Ståls*-dikterna med krigsprästens sakligt nyktra skildring. Man finner hos dem samma syn på krigshändelserna, samma sympatier (Duncker) och samma antipatier (Adlercreutz). Ovedersägligt är att Runeberg läst och tagit intryck av Holms "Anteckningar". Han tog dem nämligen i försvar i sin tidning mot de angrepp som riktats mot skriften. Denna är också intressant ur många synpunkter.

Det är därför synnerligen tacknämligt att Walter Ekstrands nystartade förlag nu utgett ett facsimiletryck av den lilla boken och försett den med en i sin korthet mycket upplysande inledning om författaren av dennes sonsonson nordistprofessorn Gösta Holm. Det kan tilläggas att den forne fältprästen 1824 blev kyrkoherde i Själevad (i Angermanland) och snart därefter prost. I inte mindre än 43 år verkade han där som en gammalluthersk kraftkarl, motarbetade "läsarna" men nitälskade för folkupplysning och bygdens allmänna yttre förkovran.

Hg Pl.

Stockholms tänkeböcker från år 1592. Utg. av Stockholms stadsarkiv. Del XII. 1620—1621. Red. av *Sven Olsson* och *Naemi Särnqvist*. Stockholm 1976. 390 s. Pris c:a 60 kr.

Det är mig en glädje att kunna anmäla ytterligare en del i den stora tänkeboksserie, som Stockholms stadsarkiv med sådan eminens svarar för (jfr *Svensk juristidning* 1977 s. 52). Man har nu hunnit fram till 1620. I slutet av 1620 gifter sig Gustav II Adolf med Maria Eleonora av Brandenburg och året därpå inleds hans krig mot Polen. Något av detta krig kan man ana i domboken när redan i början av 1620 en extra skatt uttages av borgerskapet, som ålägges att baka 500 tunnor råg till skeppsrustning. I ett flertal rättsfall figurerar också soldater.

I den föreliggande utgåvan möter vi för första gången en *man* som får bära skamstenarna (s. 129) och så vitt jag vet första gången man bestraffar koppleri. Den icke-kodifierade strafform som infördes i Stockholm 1619 — att draga dyngkärran — återkommer ett flertal gånger i denna del. En människohandel, som väl också är koppleri omtalas (s. 155): "Och efter hann inthet hade at betala medh, gaf han Jacob sin hustru och barnet som han hafwer häffdat med henne i betalning." Tidens kvinnosyn avspeglas på ett makabert sätt i fallet Karin (s. 127) som blev "på fårsche gerning med messtermanen uptagen". Hon dömdes att slås vid kåken och förvisas staden. Bestrafningen skulle ju utföras av bödeln; i det här fallet samme man som var delaktig i brottet.

Mätte stadsarkivet inte förtrötts i sitt viktiga arbete!

G. H-g

Landskronaboken 1977. En årsbok från Landskrona Kulturnämnd. Red: *Sven B Ek*, Landskrona 1977. 128 s., ill.

I det högst begränsade urval av museiföreningars och hembygdsförbunds periodiska publikationer som det är möjligt att anmäla i RIG brukar i varje fall nytillkomna arbeten observeras. En sådan är den av Landskrona Kulturnämnd utgivna Landskronaboken, som i fjol utkom med sin andra årgång. Årsboken har som sig bör en stark lokal anknytning med krönikor och minnesbilder med vidd från Landskronavarvets anläggning till första världskrigets krisår och radions barndom. Redaktör Elsa Lindholm fortsätter att skriva stadens tidningshistoria och själv "tidningsbarn" kan hon läsa mellan raderna och ge livets färg åt gamla tidningslägg. Lokalpressens historia har mer än lokalt intresse. Men vad som främst förutom publikationens primörkaraktär motiverar denna anmälan är årsboksredaktörens eget bidrag Borstahusen 200 år, ett fiskeläges uppgång och fall, vars ursprung är ett av Ek lett examensarbete i etnologi vid Lunds Universitet. Uppsatsen utgör en utmärkt modell för undersökningen av ett mindre fiskarsamhälle. Med rätta har också en präktig "borstahusare" fått äran att pryda 1977 års årgång av Landskronaboken.

S. S.

Redaktionellt meddelande

Rättelse

I Börje Hanssens recension av *Magnus Gislason: Kvällsvaka* i RIG 1977: 4 gjorde ett ombrytningsfel s. 121 att en mening i mitten av vänsterspaltens sista stycke blev obegriplig. Den skall lyda: Om en meddelare får utforma sina svar eller beskrivningar efter eget skön och utan kontroll av en intervjuare, föreligger en risk att han förvränger uppgifterna i en viss riktning enligt de förväntningar som han tror vara riktade mot sig eller i överensstämmelse med sin privata ideologi.

Rapporter om museernas

SAMTIDSDOKUMENTATION

FÖREMÅL, BILD, DATA

Riktlinjer för Nordiska museets insamlingsverksamhet.

Pris 18: 45.

FRÅN KNAPPNÅL TILL JUMBOJET

Förhandlingar vid konferens på Julita gård 18—20 juni 1973 om de kulturhistoriska museernas föremålsinsamling.

Pris 25: 65.

BLIR BILDEN BEVARAD?

Rapport från Nordiska museets konferens i Uddevalla 26—28 augusti 1974.

Pris 20: 50.

MUSEERNAS KULTURHISTORISKA DATAINSAMLING

Förhandlingar vid Nordiska museets konferens i Södertälje 15—17 nov. 1976.

Pris 29: —.

SLUTRAPPORT RÖRANDE SAMTIDSDOKUMENTATION GENOM FÖREMÅLSINSAMLING VID KULTURHISTORISKA MUSEER

Pris 20: —.

Rekvireras direkt från Nordiska museet, Bokförmedlingen,
115 21 Stockholm. Tel 08/63 05 00.

Nya böcker från
NORDISKA MUSEET

SILLBURKAR OCH TVÅLKARTONGER

Om våra förpackningar och deras historia
av Birgitta Conradson

Rikt ill. bl. a. i färg

Pris inkl. moms kr 50: 65

FATABUREN 1977

Om kritpipor och liesmide, om ammor och fyllegubbar, om Fritz von Dardels sommarnöje, om grekiska invandrare, om ockult material i veckopressen, om dagens Öckerö, eller om smörkärnor och Järvsö-broderier kan man läsa i den nya Fataburen.

Rikt ill.

Pris inkl. moms kr 50: —

Böckerna kan köpas i bokhandeln eller beställas direkt från

Nordiska museet

Bokförmedlingen
115 21 Stockholm
tel. 08/63 05 00